

—Людзьмі звацца!
Янка Купала

ГАЗЕТА ТВОРЧАЙ ІНТЭЛІГЕНЦЫ БЕЛАРУСІ

ПЯТНІЦА

12

САКАВІКА
1993 г.

№ 11(3681)

КОШТ
3 рублі

ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА

"МЫ -- АПОШНІЯ. ЗА НАМІ ЧАРГА"

Гутарка з Васілём БЫКАВЫМ

СТАРОНКІ 2-3,4

БОЯЗЬ НЕЗАЛЕЖНАСЦІ

"Сіндром беларусафобіі" быў і застаецца галоўнай перашкодай на шляху нацыянальна-культурнага адраджэння

СТАРОНКІ 5,12

ШАШАЛЬ МОВЫ-- КАЛЬКА

Нататкі Кастуся ЦВІРКІ

СТАРОНКІ 6-7

1812 ГОД: ГРАМАДЗЯНСКАЯ ВАЙНА

Позірк у мінулае

СТАРОНКІ 14-15

ANNUS HORRIBILIS

Ліст з Лондана

СТАРОНКА 16

Ніхто не называў Андрэя Бандарэнку чалавекам года. А можна было б... Імя гродзенскага кампазітара паводле нашых леташніх публікацый стала досыць папулярным. У сваім родным горадзе А.Бандарэнку ўдалося ажыццявіць мару мастацкай інтэлігенцы: арганізаваць калектыў кшталту колішніх, распаўсюджаных на беларускіх землях, прыдворных капэл — творчага сімбіёзу хору ды аркестра. Гродзенская капэла, якую ўзначаліў А.Бандарэнка, дэбютавала ў маі 92-га.

Гожае месца ў яе рэпертуары занялі новыя харавыя ды інструментальныя творы мастацкага кіраўніка. А яшчэ А.Бандарэнка зрабіў першае, пакуль адзінае і цалкам пераканаўчае пералажэнне гімна-малітвы «Магутны Божа» для хору і аркестра. Асабліваю ж вядомасць імя кампазітара набыло пасля прэм'еры ў снежні ягонай оперы «Князь Наваградскі». 3 уражаннямі ад новага спектакля ДАВТа знаёмцеся на старонках 10 — 11.

Фота У. ПАНАДЫ.

Кола Дзён

Як вызначыць нерв часу, што вылучыць за асноўнае ў калатнечы будні? Чарговую хвалю павышэння цен? «Крутыя» разборкі ў маскоўскім Крамлі, дзе на з'ездзе народных дэпутатаў прэзідэнта Расіі даводзіцца ой як несалодка? Актывізацыю адптаў «сацыялістычнага выбару і камуністычнай перспектывы»? З'яўленне ў падземных пераходах бабелек, якія гандлююць пралескамі?

А можа, лепш прыслухацца да мудрай высновы, што ніколі не бывае так добра ці так пэсна, як нам здаецца?

«СВЯТА» ТЫДНЯ

Калі мужчыны без асаблівых шкадаванняў змірыліся са стратай Дня Савецкай Арміі і Ваенна-Марска Флоту, то жанчыны праявілі ўласцівы ім кансерватызм (чытай — вернасць традыцыям) і свайго свята не саступілі. 8 сакавіка было адзначана як звычайна, хіба што больш сціпла — з папраўнай на час. Праўда, не абшлось без экстравагантных учынкаў. Некаторыя прадстаўніцы прыўкраснай палавіны чалавецтва сабраліся ля Дома афіцэраў (усё-ткі любіць жанчыны вайскоўцаў) і пад сцягамі краіны вечна чырвоных гваздікоў праірачылі да помнікі Леніну.

А мінская бізнес-эліта з нагоды 8 сакавіка наладзіла сапраўдны бал у Мармуровай зале Палаца для дзяцей і моладзі. І хоць велінасцеці раут на 300 запрошаных наўрад ці адпавядае прызначэнню будынка на Камсамольскім возеры, але ўчынак дзелавых людзей па-дэжэнтльменску усё ж больш прывабны, чым скіланне «бавяых сябровак» на мітынг. Зрэшты, калі ёсць грошы, на каго ж іх трапіць, як не на жанчын.

НАВІНЫ ТЫДНЯ

З вясной трэба чакаць і актывізацыі палітычнага жыцця. 13 сакавіка адбудзецца агульнарэспубліканская канферэнцыя Беларускай сялянскай партыі. 23 сакавіка склікаецца нечарговая сесія Вярхоўнага Савета рэспублікі. Як стала вядома, у канцы красавіка мярнуецца правесці XXXII з'езд КПБ.

Вызначыў дату правядзення свайго форуму і Беларускай народнай фронт — 15—16 мая. На разгляд з'езда выносіцца змены ў праграме і статусе руху, а таксама канцэпцыя эканамічнай рэформы Рэспублікі Беларусь.

ЧАЛАВЕК ТЫДНЯ

У аўторак пасля хваробы прыступіў да працы Старшыня Савета Міністраў Вячаслаў Кебіч. І, трэба сказаць, надзвычай энергічна — адразу правёў прэс-канферэнцыю. У час кантакту з журналістамі прэм'ер паабяцаў неўзабаве выступіць з праграмай заявай наонт новага міждзяржаўнага эканамічнага саюза. В. Кебіч прызнаў, што сутнасць ягоных прапановаў з'яўляецца ў нейкім сэнсе вяртаннем да практыкі таталітарных часоў, калі, як мы памятаем, адносіны паміж рэспублікамі СССР вельмі жорстка рэгламентаваліся. Можна меркаваць, што заява гэтая будзе абстаўлена не менш эфектна, чым выступленне з муроў Мірскага замка. Засталося, праўда, нявысветленым, ці палічыць неабходным кіраўнік урада ўгадніць сваю акцыю (хутчэй знешнепалітычную, чым проста эканамічную) з парламентам рэспублікі.

Разна адраэгаваў В. Кебіч на паведамленні некаторых сродкаў масавай інфармацыі, якія «сцвярджаюць, што мае сваімі замесамі ў непрыгожых справах, у атрыманні хабару і г. д.». Ён катэгарычна абвергнуў «падобныя выдумкі», расцаніў іх як правакацыю, «спробу скампраметаваць маю сям'ю, мяне, кінуць ценя на ўрад Беларусі і звярнуць у пракуратуру з просьбай правесці правярку згаданых публікацый.

Што ж, «жонка цэзара» павінна быць вышэй за падазрэнні. Але, у такім разе, ці варта ёй займацца камерцыяй?

ЦЫТАТА ТЫДНЯ

«Пачала лётаць у паветры... І вар'яцкая ідэя пра вяртанне камунізму — таго самага, які знішчыў унутрынам тэрорам 50—60 мільёнаў нашых суайчыннікаў, і без ліку, без розуму і без шкадавання паклаў 80 мільёнаў на германскай вайне, дзесяць за аднаго. Але загінуўшы ўжо свайго слова не скажыць, а жыць часам губляюць разважлівасць — і бачыць будучы «выратаванніку Расіі» ў чынах той самай партыі, якая не раскаялася. Ды калі б камунізм, не дай Бог, вярнуўся — ён толькі расцягне нашы пакуты і яшчэ на лішнія гады, падавіць усё жывое, а сам усё роўна праз некалькі год у канвульсіях дамрэ. Але адразу верне ён нам: зноўку прымуся да ўсеагульнай хлусні, а найперш — ГУЛАГ».

Аляксандр САЛЖАНЫЦЫН.

(«Комсомольская правда», 10 сакавіка).

ФІНАНСЫ ТЫДНЯ

Старшыня Нацыянальнага банка Беларусі Станіслаў Багданкевіч паведаміў, што па выніках мінулага года наш доўг дзяржавам былога СССР перавышае 50 млрд. рублёў (як вядома, міждзяржаўныя разлікі вядуцца на аснове двухбаковага клірынгу). Становішча ўскладняецца яшчэ і тым, што Расія ва ўльтыматываўнай форме вылучыла патрабаванне заключыць міжурадавыя і міжбанкаўскія пагадненні аб пагазненні запавязанасці. Вяртаць даўгі мы мусім у расійскіх рублях у пераліку на доларавы эквівалент.

Галоўны банкір рэспублікі прапанаваў адмовіцца ад чарговага расійскага тэхнічнага крэдыту на суму 150 млрд. рублёў.

КУР'ЁЗ ТЫДНЯ

Чытачы даслалі нам нумар «Віцебскага рабочага», на старонках якога галоўны рэдактар газеты Уладзімір Снапа крыўдуе на «ЛіМ» — з той прычыны, што ў адной з падборак «Кола Дзён» паведамленне пра збор сродкаў на падтрымку маўзалея Леніна мы змясцілі пад рубрыкай «Кур'ёз тыдня». Думаецца, крыўды гэтыя дарэмныя. Безумоўна, рэдакцыя Беларускай газеты мае права збіраць грошы хоць на выпрамленне Пізанскай вежы, але ж кур'ёз застаецца кур'ёзам — паводле тлумачальнага слоўніка, «недарэчным выпадкам, смешным здарэннем».

Напрыклад, як інакш назваць тое, калі разам збіраюцца сорок тры чалавекі — пераважна сталага веку, сярод якіх акадэмікі і дантары навук М. Дарожкін, Д. Жмуроўскі, А. Залескі, У. Няфёд, — і на поўным сур'ёзе пішуць у «Звязду» ліст з такімі словамі:

«Юбілей ВІР — гэта свята прыхільнікаў і апалагетаў капіталізму.

Патрыёты Савецкай Беларусі не могуць адзначаць юбілей сацыяльнага прыгнёту працоўных, юбілей капіталістычнага ладу, не могуць ушаноўваць юбілей залежнасці ад інашаземных акупантаў».

ПРЫСУД ТЫДНЯ

11 сакавіка народны суд Цэнтральнага раёна Мінска павінен быў разглядаць справу «аб абароне гонару і годнасці» па іску старшыні камісіі ВС дэпутата М. Грыба да незалежнай газеты «Свабода» і яе аўтара — журналіста А. Старыкевіча. Аднак слуханне справы не адбылося — з прычыны адсутнасці Старыкевіча, які вымушаны быў ад'ехаць у тэрміновую камандзіроўку (пра што напярэдадні пісьмова паведаміў суду) і прасіў перанесці разгляд справы на тры чатыры дні пазней). Але суддзя Т. Злобіч палічыла камандзіроўку няўважлівай прычынай і расцаніла гэтак як «проявление грубога неуважения к суду», за што вынесла рашэнне «подвергнуть А. Старыкевіча адміністрацыйнаму арышту сроком на 15 суток».

Нагадаем, што і прэм'ер-міністр В. Кебіч мае прэтэнзіі да вядомых публікацый А. Старыкевіча ў газеце «Коммерсант-дейли».

Нешта падобнае мы назіралі ў верасні 1991-га

Сачыненне на вяснову тэму

Прышла вясна, прыгрэла сонейка, весела пабеглі ўздоўж дарог першыя ручайкі, ажылі, набрынялі почки на дрэвах — павылазілі з акапаў камуністы.

Павылазілі і разгубіліся. Ці то занадта доўгай была для іх зіма, ці то вясну абвясціў Вярхоўны Савет вельмі ж знячакку. Спадзяваліся ж яшчэ пэзагацца за свае правы, пахадзіць у ролі незаслужана пакрыўджаных, а тут, на табе — даводзіцца вызначацца ў адносінах да Марксавага вучэння, якое «всесильно, потому что оно верно». Вучэнне гэтае, як вядома, не любіць буржуаў. Таму і прыбег замольваць свае грахі на пленум ЦК і Кантрольнай камісіі КПБ 6 сакавіка дзвеч прыватнага бізнесу М. Місуна, больш вядомы ў партыйных колах як першы сакратар Мінскага ГК КПБ. «Былы» — на правах мяне чытачы. Ды не, былімы яны ўжо сябе не лічаць. Восі «Рух» першага сакратара Магілёўскага абкома В. Па-

пова гэта слова пачало выклікаць устойлівую ідыёсінкразію. «Быў і пакуль што застаюся, камуністы мяне ад гэтых абавязкаў не вызвалілі», — кажа ён карэспандэнту «Магілёўскай праўды». А вось кажетнічаць наонт «пакуль што» не трэба, таварыш Папоў. І не трэба, калі ласка, даводзіць людзям, што «ні Папоў, ні, я думаю, Малашкевіч і Камай на партыйныя партфелі не прэтэндуюць» і што «можна быць проста камуністам». Бо калі і не прэтэндуюць, дык толькі таму, што, як вы самі прызналіся, «хто быў у «небытыні», а хто займаўся працай, хай сабе і непрыкметнай для многіх, — вырашаць самі камуністы». Хаця на ўсялякі выпадак тав. Папоў заўважае, што асабіста ён «вытлумачаў свае пазіцыі» ў той час, калі «партыя знаходзілася фактычна пад забаронай».

Дальбог, у параўнанні з вамі, тав. Папоў, ваш партайгеносе В. Чыкін выглядае куды

больш сімпатычна, ён не мімікрыраваў і не выракаўся. Але ж «пакуль што сакратару» хопіла досціпу і яго неўпрыкмет пяснуць бруднай анучай па твары: на пытанне аб членстве ў ПКБ В. Папоў адказвае: «Я глыбока паважаю камуністаў гэтай партыі... але я член КПБ, якую ніхто не распускаў і старту якой не прадугледжвае дваінога членства». І Бог з ім, што гэта неіснуючы дэ-юрэ статут: не прадугледжвае — і ўсё тут.

Сітуацыя гэтая вельмі нагадвае тую, што з'явілася ў палітычным жыцці Расіі ў верасні 1991-га года. Камуністаў нечакана забаранілі, і шматлікія партыі адразу апынуліся без мэты: змагацца ж няма з кім. Вось тады яны і пачалі разбірацца, хто з іх больш дэмакратычны ды больш галоўны.

Зараз на Беларусі дзве кампартыі, і вывартленне адносінаў паміж імі непазбежна. Магчыма, што гэтае становішча выра-

Жывуць у Кохтла-Ярве беларусы...

Чацвёртага сакавіка споўнілася чатыры гады з дня ўтварэння ў Кохтла-Ярве Беларуска-эстонскага згуртавання — БЭЗ. Наш карэспандэнт сустраўся са старшынёй БЭЗа Уладзімірам ДЗЕХЦЕРУКОМ.

— Уладзімір, давайце вернемся на чатыры гады назад. Як нарадзіўся БЭЗ?

— У лютым 1989 года я разам з нашымі землякамі — вядомай у Эстоніі мастацкай Маргарытай Астравумавай і яе сяброўкай Зінаідай Клыгай — трапіў на канцэрт мастацкіх калектываў з Беларусі, а таксама на сустрэчу з Рыгорам Барадуліным у Таліне. І калі мы вярталіся адтуль у Кохтла-Ярве, то пад уражаннем пабачанага ўсцалі размову, якую і можна лічыць пачаткам стварэння БЭЗа. Мы ведалі, што ў Кохтла-Ярве жыў каля трох з паловай тысяч беларусаў. Але кожны дзень сустракаючыся на вуліцы і вітаючыся на рускай мове, мы нават не ўсведмлялі, што часта беларус вітаецца з беларусам.

Неўзабаве пасля вяртання з Таліна я звярнуўся да землякаў з артыкулам у мясцовай газеце. Дзесяць чалавек адгукнуліся, прыйшлі на сустрэчу. З таго дня наш БЭЗ і пачаў сваю дзейнасць на тэрыторыі Эстоніі.

— За чатыры гады ў свеце адбыліся вялікія змены. Як адбыліся яны на Існаванні і працы БЭЗа?

— Спачатку, як я казаў, БЭЗ складаўся з дзесяці чалавек. Потым мы правалі шэраг розных мерапрыемстваў, чым звярнулі на сябе ўвагу. Натуральна, да нас пачалі прыходзіць людзі, удзельнічалі ў нашых вечарынах, сходах ды іншых імпрэзах. Колькасць сяброў БЭЗа ўзрасла да 75-ці чалавек.

Шмат хто бачыў у нашым згуртаванні пасрэднага паміж імі і пакінутай радзімай. Людзі спадзяваліся, што Беларусь нейкім чынам будзе дапамагаць сваім землякам з мажой. Але Бацькаўшчына... не ўспамінала пра нас, і БЭЗ скараціўся недазе ўдва. Зараз у нас засталіся тыя, для каго праца ў БЭЗе — свята душы, тая адтуліна, праз якую яны могуць датыкнуцца да далёкай радзімы.

— Удакладніце, калі ласка, які сэнс вы ўкладаеце ў словы дапамога з боку Беларусі: грашовая дапамога, палітычная, культурная і мастацкая «дасанты» ці што іншае?

— За ўвесь час ад Беларусі мы не атрымалі ні капейкі. Нам пакуль што дапамагае Міністэрства культуры Эстоніі. І калі я кажу «дапамога», то ў першую чаргу маю на ўвазе не грошы, а элементарную цікакасць да нас з боку афіцыйных органаў Беларусі. Каб хоць зрэдку прыязджалі да нас з Беларусі творчыя калектывы, мастакі, пэты, пісьменнікі, адразу па-другому паглядзець б на Бацькаўшчыну беларусы нашага рэгіёна. А іх тут, нагадаю, тры з паловай тысячы.

Калі да нас прыязджаў калектыв мастацкай самадзейнасці «Юнацтва» з Баранавіч, іх выступленні ў гарадах Азэры і Йыхві прайшлі пры перапоўненнай зале. Канцэрт быў выдатны. Мы, са свайго боку, наладзілі для ўдзельнікаў «Юнацтва» экскурсію ў Талін. Прымалі мы і Алеся Камоцкага. Паслухаць яго прыйшлі ў асноўным аматарам бардаўскай песні, але цікакасць таксама была вельмі вялікай. А яшчэ ў нас у гэтых са сваёй выставай былі мастакі-беларусы з Вільні, Рыгі, Санкт-Пецярбурга. Калі да нас і надалей будуць прыязджаць такія цікаквыя людзі, поспех ім тут, у Эстоніі, гарантаваны.

— Да таго ж, такія прыезды выконваюць яшчэ адну, надзвычай важную ролю: яны аб'ядноўваюць беларусаў Эстоніі.

— У гэты складаны час цяжкасць да Беларусі з боку іх дзяцей расце, ці наадварот, людзі засяроджваюцца на сваіх уласных, бытавых праблемах?

— Цікавасць да беларушчыны адраджаецца. Пасля развалу імперыі людзі пачалі шукаць трывалую глебу пад нагамі. І тыя, што раней лічылі сябе «русскоязычным населением», сёння ўспамінаюць, што яны беларусы, украінцы, ці

яшчэ хто. Таму зноў скажу, што ў гэтым працэсе надзвычай важнай была б увага і падтрымка з боку нашай Бацькаўшчыны.

— Уладзімір, як вы можаце растлумачыць той фант, што беларусія нацыянальна-адраджэнскія працэсы ў эстонскай правінцыі, да якой безумоўна адносіцца Кохтла-Ярве, выражаны мацней, чым у сталіцы ды іншых буйных гарадах?

— Мы прывычаліся да думкі, што любы рух павінен пачынацца са сталіцы. Але чаму? Усё залежыць ад людзей. Я лічу, што ў нас падабраліся выдатныя людзі, якія хочуць рухаць адраджэнне беларушчыны і беларускасці. Ім гэта цікава, яны адчуваюць у гэтым патрэбу.

У Таліне ж, мне здаецца, з самага пачатку ўсё пайшло не так, як трэба. Там амаль адначасова стварыліся тры беларускія арганізацыі. Пачаліся спрэчкі, хто з іх галоўны. Гэта прывяло да разладу, людзі адхінуліся ад іх. Спадзяюся ўсё ж, што паміж нашымі суполкамі ўсталяюцца сяброўскія адносіны.

— Вернемся да праблем беларусаў Кохтла-Ярве. Раснавіце, калі ласка, аб планах БЭЗа на будучыню.

— Неўзабаве ў нашым горадзе разгорнуць сваю экспазіцыю майстры народных промыслаў Беларусі. Рыхтуемца да 75-годдзя БНР, удакладняем сцэнарый свята. Ёсць надзея стварыць сваю бібліятэку. Ёсць надзея і на тое, што атрымаем фанатэку ад Беларускага радыё, што дасць магчымасць распаўсюд перадачы для беларусаў на радыё ў Кохтла-Ярве.

Улетку, згодна нашым планам, правядзем веласіпедную вандроўку па Эстоніі, якую мяркуюм ажыццявіць разам з «Вяртанніцкімі шыхтамі». У часе вандроўкі на прыпынках думаем даваць невялічкія канцэрты для эстонцаў, знаёмім іх з культурай і традыцыямі Беларусі.

— З задавальненнем разгледзім і прымем любыя прапановы аб супрацоўніцтве з Беларусі.

— Усёго найлепшага вам і ўсім нашым суайчыннікам у Эстоніі.

Гутарыў Марат БУШЭНКА.

«МЫ—АПОШНЯ. ЗА НАМІ ЧАРГА...»

Наш карэспандэнт гутарыць
з Васілём БЫКАВЫМ

— Спадар Быкаў, як бы вы сьвінны, калі забстрагавацца ад «агульнага пэсімізму», што абумоўлена эканамічным крызісам і да т. п., — як бы вы ацанілі грамадскую вартасць пражытых Беларусію год-паўтара: гэта было САПРАУДНАЕ набліжэнне да суверэннасці, з непазбежнымі на гэтым шляху выпрабаваннямі, ці, па большасці, — «гульня ў словы» на фоне выпрабаванняў?

— Як паказаў час, гэта была чысцейшая вады імітацыя, палітычны фарс, якія ні на крок не наблізілі дзяржаву да суверэннасці. Мабыць, для таго набліжэння патрэбны тытанічны высілкі грамадства, а найперш ягоных дзяржаўных структураў, дзейнасць якіх на справе патанула ў бюракратычнай стыхіі слоў, спрэчак, пустых непатрэбных законаў, што ніхто і не думае ператвараць у жыццё. Быў страчаны час. Наша кіруючая наменклатура на шмат месяцаў затаілася ў чаканні — спярша восені і расейскага з'езда (народных дэпутатаў), які меўся рэанімаваць імперыю, пасля — вырашэння найважнейшага для яе пытання аб КПБ. Першая яе доўгачаканка мала што вырашыла, затое другая вызначыла ўсё. Далей можна было не спяшацца; элементарная логіка падзей, атрымаўшы такі значны палітычны імпульс, сама па сабе здольна прывесці да мэты. Тым болей, што дарожка знаёмая, добра пратапаная за семдзесят год камуністычнага панавання, і вяртацца па ёй на ўлюбёныя камуністычныя абсягі — адно задавальненне. Для партыйцаў, наменклатуры ды і для людзей, згладзелых без таннай каўбасы і напалоханых «жахлівым» беларускамоўем.

— Чаму, на вашу думку, камуністычная традыцыя так трывала — як нідзе, бадай, на абшарах былога Саюза ССР — усталявалася менавіта ў Беларусі, захаваўшы выключную здольнасць да самаўзаўлення?

— Тут уся справа ў недастатковым узроўні нацыянальнай самасвядомасці беларускага грамадства.

У той час, як у іншых рэспубліках былога СССР галоўнай палітычнай сілай у справе самавызначэння выступілі найперш нацыянальныя сілы, у Беларусі такія сілы павяліся запознена, ужо ў ходзе суверэнізацыі, да якой па сутнасці яны не былі гатовы. У нас адсутнічаў нацыянальнасвядомы авангард. БНФ утварыўся толькі ў канцы 1988 года, і наменклатура адразу ўцягнула яго ў дробязныя сваркі наконт ягоных жа мэтай, палітычнага і асабістага іміджу яго лідэраў, усяляк іх дыскрэдытуючы. Шмат часу таксама адабрала бясплёная дыскусія аб мове. Яшчэ і дэгэтуль нацыянальная дэмакратыя траціць пэўныя высілкі на доказ аксіёматычных рэчаў нахвостнай важнасці мовы ў нацыянальнай дзяржаве і шкодзе дзяржаўнага двухмоўя. Герб і сцяг краіны былі неяк прыняты, але цяпер грамадства рызыкуюць быць уцягненым у дыскусію аб неабходнасці новага гімна... Стварэцтва ўражанне, што антыдэмакратычныя сілы сістэматычна выкідаюць адмысловыя чырвоныя шматкі, каб

махаць імі перад нацыянальнай свядомасцю беларусаў, у той час як самі за палітычнымі кулісамі распрацоўваюць дэталёвыя сцэнарыі нахвостнай рэанімацыі КПБ, што адбываецца раптам і з поўным поспехам. Цяпер дэмакратычная частка парламента цешыць сябе тым, што хоць КПБ і аднавілася, але без маёмасці, якая па-ранейшаму застаецца ў руках дзяржавы. Марная ўцеха! Ужо на наступнай сесіі Вярхоўнага Савета групка «Беларусь» прапануе ў парадак дня пытанне аб маёмасці, і спікер будзе змушаны паставіць пытанне на галасаванне. А які можа быць вынік таго галасавання, мы ўжо ведаем. Нечаканак тут не бывае.

Беларусь была і застаецца камуністычным фарпостам на заходніх рубяжах расейскай імперыі, і ў тым яе гістарычнае няшчасце.

— Вы казалі пра адсутнасць як след арганізаванага нацыянальна свядомага авангарда ў 1988 годзе. Ды мне здаецца, што нават тымі сіламі нацыянальнай інтэлігенцыі, якія меліся, калі б яны тады і заўсёдна падтрымалі Пазняка і справу Беларускага народнага фронту, — можна было дамагчыся на шмат болей ва ўсталяванні дэмакратычнай дзяржаўнасці і нацыянальнай волі ў сферы культуры. Аднак жа чаму, на вашу думку, належнай падтрымкі краёвай інтэлігенцыі Пазняк не атрымаў?

— Уся справа ў тым, што ў таталітарным грамадстве не можа быць не толькі дэмакратычнай, але і колькі-небудзь незалежнай інтэлігенцыі (вядома, у яе агульнапрынятым разуменні). Частка грамадства, якая здабывала свой хлеб не фізічнай, а разумовай ці творчай працай, была цалкам на дзяржаўным утрыманні: пісьменнікі — праз спрэс дзяржаўнага выдання і выданні, мастакі — праз сістэму закупы дзяржавай іх твораў; вучоныя ды інжынерна-тэхнічныя кадры, акадэмічныя інстытуты — былі спрэс ангажаваны ВПК, дзе працавалі на ўзбраенне ці на ідэалагічнае забеспячэнне таталітарызму. Усе разам былі з'яднаны ўніверсальнай камуністычнай ідэалогіяй праз членства ў КПСС і яе разгалінаваныя структуры. У гэтай сістэме ім жылося няблага, трэба было толькі заплушчыць вочы на жыццё народа ды паслухмяна выконваць волю любімай партыі. Для яшчэ болей таталітарнага ахопу існавала сістэма карных органаў, калі вялізная частка інтэлігенцыі (таксама як рабочага класа, сялянства) надзейна трапіла ў іхнія картатэкі ў якасці «добраахвотных памочнікаў». Вядома, не ўсе тыя «памочнікі» займаліся даносамі і правакацыямі, мабыць, былі і тыя, што не любілі свае «добраахвотнае» справы. Але ўжо ў сілу свайго далучэння да самага сакрэтнага, страшнага і таёмнага яны былі надзейна пазбаўлены грамадзянскай волі і ні да якога Пазняка далучыцца не маглі і марыць. Адбываўся дзівосны па сваёй фантастычнасці працэс ператварэння грамадзян у камуністычных зомбі, які ў адносінах да нацыянальнай інтэлігенцыі шмат у чым

скончыўся пэспяхова. Страх як сродак не толькі самазахавання, але і пэўнага дабрабыту вызначыў поўны сервілізм гэтае часткі нацыі, надзейнае служы таталітарнага рэжыму.

— Але ў нашай свецкай краіне, здаецца, прайшла перабудова, пэўны час усталёваліся галоснасць і плюралізм (хай і «зверху»), што даволі прачысцілі «кароткакурсавыя» мазі ўсяго грамадства, а пагатоў інтэлігенцыі. Апроч таго, ці не пяты год (ад тае восені 1988-га) гаворым пра Адраджэнне, і гаворым вельмі нават патрыятычныя, узнёслыя рэчы... Няўжо ўсё гэта, у сукупнасці ўзятае, ані не магло змяніць сервілістычную псіхалогію інтэлігенцыі, не паспрыяла выпрацоўцы яе незалежнай, дэмакратычнай пазіцыі цяпер?

— Цяпер, ва ўмовах камуністычнай рэстаўрацыі, я думаю, яшчэ болей абсурдна чакаць дэмакратычнай або нацыянальнай актывізацыі беларускай інтэлігенцыі. Найболей таленавітая і сумленная яе частка апынецца ў стане бязвер'я, зойме зручную пазіцыю маўклівай «унутранай эміграцыі», другая ж, што мае нязначны творчы здольнасці або толькі імітыве іх, з радасцю кінецца ў абдымкі да КПБ. Тым болей, што гэта апошняя вяртаецца з вымушаных вакацыяў, набруўшыся новае моцы і з заўсёдна ўласцівай ёй дзелавітасцю. Напэўна ж, яшчэ ў яе нямаю прыхаваных у свой час грашовых сродкаў, якімі яна неяк падзеліцца і са сваімі добраахвотнымі памагатымі...

— У сваіх развагах, бачу, вы схіляецеся да выказанай раней думкі наконт патрэбы змены пакаленняў — каб пазбавіцца камуністычнай ментальнасці. Біблейскі Малсей, дарэчы, меў наказ не прывесці ў зямлю продкаў ніводнага сведкі жыцця ў егіпецкай няволі...

Гэтаксам і шлях з камунізму, відаць, ідзе нейкімі этапамі; час ад часу з'яўляюцца людзі, што ўзыходзяць на грамадскую трыбуну і імкнуцца хоць трохі перасунуць наперад свядомасць сучаснікаў. Досыць эфектыўную ролю ў справе раззавага «ачалавечання» свецкай сістэмы адыграла паналенне шасцідзсятнікаў, праз якое цяперашнія палітыкі пераступаюць... Вам, Васіль Уладзіміравіч, бачацца людзі, наступнікі шасцідзсятнікаў, хто ў межах нацыянальных дзяржаў можа ў бліжэйшым часе адыграць падобную «гуманітарную» ролю?

— На маю думку, няварта дакераць шасцідзсятнікаў, як гэта робяць некаторыя маскоўскія дэмакраты. Усё ж менавіта шасцідзсятнікі ў цяжкіх варунках таталітарнай сістэмы неяк уратавалі гонар найперш расейскай дэмакратыі. Цяпер, як вядома, тая дэмакратыя трапіла ў жахлівую крызу, апынулася на мяжы магчымасцяў уласнага існавання і невядома ці ўратае ад дыскрэдытацыі ўласныя ідэі. Але ўсё ж у гісторыі дэмакратычнага руху застануцца светлыя імёны яе рыцараў, людзей перадавой гуманістычнай думкі, такіх, як Ю. Афанасьеў, А. Бонар, Ю. Каракін, наш зямляк А. Адамовіч ды некаторыя іншыя. Шкада — іх мала, але трэба спадзявацца, некалі будзе болей. У тым ліку і на Беларусі.

(Працяг на стар. 4).

шыцца мірна: адна з іх увальнеца ў другую. Такое меркаванне можна выказаць і зыходзячы з вынікаў апошняга пленума КПБ, на якім большасцю галасоў было прынята рашэнне аб тым, што партыя павінна быць адзінай. Але ж шлях да адзінства можа быць розны. У тым ліку і такі, якім ішло «присоединение» рэспублік да «олішняга Саюза». Частка членаў ПКБ разумее гэта і настроена супраць таго, каб вяртацца пад крыло адсядзеўшых у злах, не, нават ва ўтульных камандзірскіх бліндажах, камуністычных босаў КПБ. Мне здаецца, што і таму ж Чыкіну не даспадобы сітуацыя, у якой прыйдзеца аддаваць здабытыя ў баях з «дэмакратамі» перамогі на карысць уваскрэслых палітычных дзеячаў, што ксяком пацягнуліся зараз з гістарычнага нябыту да сваіх крэслаў...

А пакуль што — вясна! Цёплае сонейка прыгравае зямлю і хутка можна будзе выкопваць схаваныя «да лепшых часоў» партыйныя білеты. Зрэшты, самыя спрытныя і беспрынцыпныя паспелі ўжо гэта зрабіць. Думаецца, каго ў ўбачыў ля будынка палітасветы, дзе праходзіла засакрэчаная партсходка? Нізавошта не здагадаецца! Анатоля Кастэнку, былога генерал-палкоўніка, былога камандуючага Беларускай вайскай

акругі, былога намесніка міністра абароны Беларусі, былога... Не-не, зусім не былога члена ЦК, а самага сапраўднага. Гэта ён, пэўна, для дурняў у жніўні 1991 года змясціў у газеце «Во славу Родины» сваю заяву аб выхадзе з КПСС. Ну, хацелася чалавеку стаць ваенным міністрам незалежнай Беларусі, што ж тут зробіш! Не атрымалася — зрабілі намеснікам, але прызначылі галоўным над усёй вайскай маёмасцю. Ён расцаніў гэта як магчымасць матэрыяльна кампенсаваць сваю маральную страту. Штосьці, мабыць, атрымалася, калі верыць газетам, але звольнілі яго ўсё ж раней, чым ён паспеў даць справаздачу, куды падзелася значная частка маёмасці Беларускай арміі, як патрабавалі гэта дэпутаты ад апазіцыі. Флірт з дэмакратамі не атрымаўся. Восі і прыйшлося даставаць пасведчанне члена ЦК, ад якога публічна адракаўся паўтара года назад. На шчасце Анатоля Яўгенавіча, «Во славу Родины», мабыць, ніхто не чытае. Таму як ні чакаў я ля ўвахода, як ні спадзяваўся, што звернуць назад «вераадступніка», так і не дачакаўся. Відаць, усё гэтак жа працаваў экс-некамуніст Кастэнка ў ЦК: галасваў, прымаў рашэнні...

Карацей, прыйшла вясна, прыгрэла сонейка...

Яўген ЛЮТЫ.

Як знішчыць «спрута»?

Дамоўленасць аб сустрэчы міністраў унутраных спраў краін СНД з'явілася яшчэ падчас студзеньскай сустрэчы кіраўнікоў дзяржаў і ўрадаў у Мінску.

І вось яна адбылася. Пасля таго, як міністры раз'ехаліся па сваіх краінах, у МУС Беларусі прайшла прэз-канферэнцыя. Міністр унутраных спраў У. Ягораў праінфармаваў журналістаў аб тым, што на сустрэчы ўсебакова абмяркоўвалася праграма па сумеснай барацьбе з арганізаванай злачыннасцю ў краінах СНД. Падпісана пагадненне аб супрацоўніцтве ў гэтай галіне. Але ў сілу яно ўступіць толькі пасля таго, як будзе ратыфікавана Вярхоўнымі Саветамі краін-удзельніц. Тым больш, што шмат пытанняў патрабуюць удакладнення і больш дэталёвага вызначэння.

Усё гэта будзе зроблена ў бліжэйшы час, бо ўдзельнікі сустрэчы перакананы ў тым, што паасобку з мафіяй змагацца немагчыма.

Як прыемную падаў У. Ягораў звестку аб тым, што аператыўная абстаноўка на Беларусі менш складаная, чым у Расіі, Казахстане і іншых краінах СНД.

Яно так, але ж не трэба забываць, што калі мы і сапраўды лепшыя, то толькі сярод горшых.

М. Б.

Змены для абітурэнтаў. Але не карэнныя

Загадам міністра адукацыі Беларусі зацверджаны «Тыпавыя правілы прыёму ў вышэйшыя навучальныя ўстановы Рэспублікі Беларусь на 1993 год».

Зараз усе ВУНУ рэспублікі абавязаны за тры месяцы да пачатку прыёмнай кампаніі распрацаваць свае правілы. Але «творчая свабода» кіраўніцтва інстытутаў і універсітэтаў абмежавана. Так, напрыклад, упершыню ўсе ВУНУ абавязаны ўключыць у конкурсную праграму здачу экзаменаў па Беларускай мове і літаратуры. Здавалася б, можна ўздыхнуць з палёгкай: ну, у рэшце рэшт мы становімся падобнымі на дзяржаву. Але ж без выключэнняў з правіла не абшлось. Прыёмныя камісіі маюць права вызначаць парадак здачы ўступных экзаменаў для асоб, якія не былі атэставаны (гэта значыць, не маюць аднакі ў дакуменце аб сярэдняй адукацыі) па Беларускай мове.

Безумоўна, Міністэрства адукацыі прыняло дэмакратычнае рашэнне. Але як падумаеш пра пакінутую шчыліну і пра тое, як і кім яна можа быць скарыстана, дык, здаецца, лепш бы мы былі меней «дэмакратычнымі».

Я. Л.

Дар мастака

У Дзяржаўным мастацкім музеі Беларусі закрылася персанальная выстава Уладзіміра Стальмашонка. Шэраг твораў, прадстаўленых на ёй (у тым ліку і карціну «Слава Беларусі», фатааглядовак якой быў на першай паласе «ЛіМа» ў № 9), аўтар падарыў Вярхоўнаму Савету Беларусі. Дар ад імя ВС прыняў старшыня парламенцкай камісіі па культуры Н. Гілевіч.

Наш кар.

Каб мова развіталася

У Міністэрстве інфармацыі адбылася нарада з удзелам прадстаўнікоў АН Беларусі, Міністэрстваў адукацыі, культуры, абароны, Таварыства Беларускай мовы імя Ф. Скарыны, Рэспубліканскай тэрміналагічнай камісіі, Беларускага гуманітарнага адукацыйна-культурнага цэнтру, а таксама шэрагу выдавецтваў і выдавецкіх арганізацый.

Былі разгледжаны пытанні стварэння і выдання тэрміналагічных слоўнікаў, узгоднены намаганні розных ведамстваў і арганізацый дзелі пэспяховага выканання «Дзяржаўнай праграмы звыцця Беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Рэспублі-

Я маюся Госпаду

У мінулым годзе выйшаў у свет першы нумар часопіса «Хрысціянская думка». Гэтаму паспрыяла Беларуска-Каталіцкая Грамада. З часопіса можна даведацца пра хрысціянскае жыццё католікаў (мінулае і сучаснае) на Беларусі, пра гісторыю рэлігійных святых, працытаць жыццязіс беларускіх каталіцкіх святароў і інш. Адным словам, часопіс вельмі патрэбны.

Вымусіў жа мяне напісаць ліст артыкул Алеся Жлуткі «Пан, Госпад, Спадар!» Вядома, мне спрачацца з навукоўцам не прыстала, але я хачу выказаць сваю думку, адносна таго, як мы павінны звяртацца да Бога. Гой, хто чытаў гэты артыкул, памятае: спадар Жлутка прыводзіць шэраг прыкладаў у падмацаванне таго, што мы, беларусы-католікі, павінны звяртацца да Бога словам «Пан». Мая душа, мой розум не могуць з гэтым пагадзіцца. І вось чаму.

Бог — гэта дух, тая святая, тая сіла, якой мы ніколі не зможам дасягнуць. Чалавек ніколі не зможа паставіць сябе поруч з Богам, ніколі не зможа стаць такім, як Бог. Ён толькі павінен імкнуцца стаць падобным да Бога. Ён, Бог, вышэй і мацней над усім. І таму мы павінны да яго звяртацца такім словам, якое б адпавядала толькі яму і зразумела было б без кантэксту. Я лічу, што такім словам можа быць слова-зварот «Госпад». Яно заключае ў сабе ўсё: і моц, і сілу, і недасягалнасць, і зразумелае без кантэксту. Іменавіта слова «Госпад» азначае гаспадар (корань адзін), зверніка, а не слова «Пан», як гэта стараецца давесці нам Жлутка.

Як відаць, словам «Госпад» можна звярнуцца толькі да Бога, а вось «пан» падыходзіць да кожнага. Словам «пан» мы можам звярнуцца да рабочага ці інтэлігента, да старога ці маладога, да злодзея ці забойцы (прабачце, на лобі ў іх не напісана, хто яны).

Для палякаў слова-зварот «пан», магчыма, і прымальнае, але толькі не для беларусаў. Не трэба забывацца і на пэўны прамежак часу ў нашай гісторыі, калі беларусы добра-такі цяпелі пад панамі. І ў народа склаліся негатывныя адносіны да паноў. Ну, хаця б узяць, да прыкладу, некалькі казак: «Панскі пан», «Панская гаворка», «Панская ласка».

«Пану навука» і інш. Як бачым, сама назва шмат пра што гаворыць.

Прадбачу тут і доказы сваіх апанентаў адносна звароту «Госпад». Маўляў, рускі «господин» таксама прыкляў тут руку. Не пра гэта гаворка. Ды ці не ад беларускага «гаспадар» утварылася «господин», «господь»?

Заглянем крыху ў далёкае мінулае. У грэчаскай міфалогіі галоўны Бог — казланогі Пан. Пан, якога баяліся, бо ў гневе ён мог нагнаць вялікі страх, панічны страх (дарэчы, слова «паніка» ўтварылася ад слова «пан»). Людзі кідаліся ў паніку. Вобзр казланогога Пана быў даволі распаўсюджаны ў мастацтве. Напрыклад, карціны Врубеля.

Мо хто скажа: грэчаская міфалогія не мае нічога агульнага з нашай культурай. Але ж і ў нашым народзе словы «пан», «паніч» атаксмаміваюцца з асобай д'ябла. Я сама чула ад старэйшых такіх выразы, нахшталь: «пан пад капелюшом... ды з хвостом і капітамі...» І няўжо наш народ не такі мудры, як яго прывыклі называць?

Можа, канечне, пан Жлутка запарчыць на ўсё тут сказанае мною, спасылаючыся на традыцыі ўжывання слова «пан» на Беларусі. Прабачце, але і тады маглі быць розныя перавыкруткі, як і сёння. Я маю на ўвазе пераклад кс. Чарняўскага з Карала Вашэра «Апавяданні аб жыцці Айца Піо...» (змяшчаны ў гэтым часопісе). У арыгінале Чарняўскага ўжыта лаўсюдна сл. «Госпад» у дачыненні да Бога, у часопісе ж — «Пан».

Я магу дапусціць яшчэ ўжыванне выразу, як «Пан Бог», «Пан Езус». Але такія выразы, як «Пан з вамі», «Маліцеся да Пана», лічу проста недапушчальнымі. Калі гэта чую, то ў галаве заўсёды мільгае думка: пра якога пана ідзе гаворка? І вялікая літара ў слове «Пан» не выпраўляе становішча.

А вось «Госпад з вамі», «Хай дапаможа вам Госпад» — усім іншая справа. Тут маё ўяўленне не раздвоіваецца. Тут без кантэксту зразумела, хто моецца на ўвазе. Бог! І толькі Госпад Бог. І я маюся Госпаду.

Людвіка ЛЯМБОВІЧ,
настаўніца, сябра Рады БКГ.

г. Валожын.

МЯНЕ ПРЫМУСІЛА ўзяцца за гэты допіс гутарка з дырэктарам Інстытута эканомікі АНБ Г. Лычам, змешчаная ў «ЛіМе» яшчэ 18.12.92. Доўгі час я вагаўся, ці здольны спрачацца з навукоўцам гэтага высокага рангу, але думкі, якія ён выказаў, датычаць не адно адмысловых эканамічных пытанняў і кранаюць кожнага чалавека.

Хіба магчыма прамаўчаць, калі чалавек на пасадзе, якая прыблізна адпавядае пасадае Я. Гайдара да таго, як ён увайшоў ва ўрад, сцвярджае як пенсіянерка на лаўцы: жыццё зрабілася дрэнным таму, што разбурыўся Саветскі Саюз, а не — Саветскі Саюз разбурыўся таму, што жыццё зрабілася незвычайна дрэнным. Для пенсіянеркі суадносіны

усё за Расіяй — не трэба шмат мысліцельнага патэнцыялу, ды да таго ж можна апраўдацца кепскім лідэрствам. Але адказнасць ужо не перакінуць на неіснуючы цэнтр, і памылкі Расіі паўтарацца недаравальна. Галоўная памылка — няўвага да дробнага вытворцы, хаця гутарка аб тым, каб наблізіць гэтку вытворчасць да сыравіны, рабочай сілы і спажываўца, ідзе год 20, калі не больш, толькі даўней на іншай падставе, бо не дпускалася нават думка пра прыватную ўласнасць. Нешта не бачна і не чуна аб'яў, што які-небудзь выканком шукае людзей, здольных і згодных стварыць цэльнасць у перапрацоўку сельгаспрадуктаў, і абяцае дапамогу памяшканнем, пазыкай, палёкмі ў падатак. Тая цэг-

Адказ — адзін

прычыны і наступства ў дадзеным выпадку відавочныя, як відавочнае і тое, што Сонца абыходзіць вакол Зямлі, хаця некаторыя вучоныя вумнікі даводзяць, што наадварот.

Ці паважаны доктар навук ужо забыўся, як яшчэ ў тым СССР ды запар паграбавалі рэгіянальныя рэспубліканскага гаспадарства, прадчуваючы хуткі канец заняпалага гаспадарчага арганізму Саюза? А дэфіцыт усяго? А «паўлаўскія» цэны? Ды і міжнародныя сутыкненні пачаліся яшчэ ў Саюзе. Усё йдзе адтуль, толькі ўсё, сапраўды, сталася горш, а не лепш, як мы ўсе спадзяваліся. Дый ужо настолькі горш, што трэба думаць, як бы шпарка ўцячы далей ад былых сяброў, а не імкнуцца да іх.

Але што зробіў урад разам з Інстытутам эканомікі Беларусі, каб па магчымасці пазбавіць залежнасць беларускай эканомікі ад уплыву неспрыяльных вонкавых чыннікаў? Енчыць і марыць аб колішніх гаспадарчых сувязях цяпер бясплённа, бо ўсюды навокал прадпрыемства прыватызуюцца, і ўжо ніколі не быць Дзяржплану, Дзяржснэбу і да т. п. Быў жа час хоць што-кольвек зрабіць, а не спаць у шапку.

Беларуская прамысловасць, вядома, арыентавана на працу ўнутры галін былой агульнасаюзнай, яна мае незавершаны тэхналагічны цыкл і часта ніяк не злучана з мясцовымі патрэбамі і здольнасцямі. Ведаю адзін невялічкі біяхімазавод, які пасылае людзей дагтуль ледзь не пад кулі ў Малдову за кінавым лісцем — толькі таму, што адтуль заўжды яго атрымлівалі. І спажываўца шукаюць па звычцы ў замежжы. Хіба не ў стане камандна-адміністрацыйна сістэма, што пакуль яшчэ дзейнічае на Беларусі, вырашыць, прынамсі, гэткае пытанні? Безумоўна, прасцей паўтараць

ла ўжо патрэбна і сялян, і дачніка, і ўсім. І як можа без яе будучы фермер? Яму шмат чаго трэба, але дзе і за якія грошы ўзяць? Людзі зямлю не бяруць — што можна зрабіць голымі рукамі? Сучасныя саўгасы і калгасы ёсць гэтыя асяродкі дапамогі прыватнікам як адзінкам, так і таварыствам, тог няма загаду тое рабіць: даваць тэхнінасенне, парады і г. д. А ўсе гэтыя дучыя млынары, фермеры, гандляры, больш за ўсё зацікаўлены ў добрых шляхах, добрых школах для сабскіх дзяцей, у добраўпарадкаванні вёсак і мястэчак. Тут узмацне і мова — «сродак зносін паміж людзьмі ў працэсе супольнай вытворчасці». А якая супольная вытворчасць у працуючых на заводзе Мінска, Гомеля, Гродна, калі яны працуюць паасобку і на «чужога дзядзю», і ад гэтага «дзядзюкі» залежыць іхні дабрабыт?

Г. Лыч слухна паспылаецца на што кошт каленвала ўзрос у 179 р. — але ж у рублях! У валюце ён нязменны. Яе не стае, вядома. Ды і як жа інакш, калі, напрыклад, завод з Берасцейшчыны знайшоў у ФРГ пакупніка на свае прэсы, але ўрадаўцы патрабуюць за ліцэнзію на вываз плаціць валютай, якой у яго пакуль няма. А без ліцэнзіі, г. зн. без гарантыі пастаўкі, ніводзін пакупнік не перакладзе авансу, якім можна было б разлічыцца з урадам. Дарэчы, чые ўсё ж мытні — беларускія ці «агульнасаюзнаыя», і якія перавагі маюць на іх беларусы?

Шмат якіх пытанняў узнікае пры чытанні гэтай гутаркі, але адказ на іх, думам, адзін: пакуль кіраўніцтва Беларусі не стане беларускім, стан беларускае эканомікі будзе безупынна пагаршацца.

г. Масква.

Алесь ДРАЙНКОУ.

«МЫ — АПОШНЯ. ЗА НАМІ ЧАРГА...»

(Пачатак на стар. 3).

— Відаць, акрамя палітычных, ёсць і аб'ектыўныя, абумоўленыя станам і развіццём культуры, прычыны нямаасавасці адрэджанскага руху беларусаў. Бадай, галоўная з іх — падналіяльнае існаванне беларускай культуры ў XX стагоддзі, існаванне ПАД культуры расейскай.

Мне здаецца, што беларускія рупліўцы не дужа задумваюцца над аб'ектыўным характарам пераход на іх шляху. Колькі разоў змагацца з людзьмі — камуністамі, манархістамі, гзначлістамі і да іх падобнымі сучаснікамі, — калі яны толькі людзі і не больш чым людзі? Змагацца з людзьмі, канешне, лягчэй, чым з культурай, але ж культура (ці псеўдакультура) грамадства будзе трымаць і Пазняк, і наго заўгодна мёртваю хваткай...

— Так, шмат якія пакаленні беларусаў выхоўваліся ў сферы расейскай культуры, што, як і кожная нацыянальная культура, вядома, мае свае значныя і неавят вялікія здабыткі. Увогуле гэта было б і няблага, асабліва калі ўлічыць, што ў тых умовах менавіта праз расейскую мову і культуру ў значнай меры ішло далучэнне беларусаў да здабыткаў сусветнай культуры. Але тут ёсць і пэўная нелогічнасць: з таго працэсу была найперш выключана свая, нацыянальная культура, якой належала стаць фундаментам, падмуркам усяго грамадскага працэсу — як і ў кожным цывілізаваным грамадстве. Нармальны

працэс культурнага развіцця павінны быў выглядаць так: спярша ў самым поўным аб'ёме — уласная культура, затым іншыя — расейская, нямецкая, польская, ангельская — чым болей, тым лепш, наколькі глепае да таго здольнасцяў грамадства ці асобнага яго члена. Таго, аднак, не адбылося. Або адбылося зусім інакш — аднабакова, ненармальна, што сядзейнічала ўтварэнню асаблівага, мутантнага генатыпу, маргінальнага ў культурных адносінах, няздольнага да ўспрымання сучаснай гуманістычнай культуры наогул.

Нашы палітычныя партыі (найперш, вядома, БНФ) з самага пачатку свае дзейнасці паставілі задачу культурнага адраджэння нацыі. Вядома, задачу высакародную, але і надта праблематычную ўжо хоць бы з тае прычыны, што ажыццяўлялася яна не на зусім прыдатным для таго матэрыяле. Не падмацаваная нацыянальнай самасвядомасцю народа, яна ўжо ўпечатку абячала марудна і безвынікова сканаць. Відавочна, палітычныя прыяртытэты некаторых дэмакратычных партыі былі вызначаны неабачліва, а сілы для іх ажыццяўлення аказаліся абмежаванымі. Зноў жа, відаць, не была ўлічана мера супраціву антынацыянальных сіл, іх шматгадовае спрактыкаванасць у барацьбе з нацыянальным. Так, каб перамагчы ў

вялікім, яны пайшлі на ўступкі ў меншым, дазволішы прыняць хоць бы рэзультывіцкі закон аб мовах, добра ведаючы, што выконвацца ён не будзе. Цяпер яны навязваюць нацыі абсурдную дыскусію аб двухмоўі. Вядома, у аснове таго абсурду ляжыць пэўны разлік. Нацыянальна свядома частка грамадства наўна кідаецца ў спрэчку наконт пераваг дзвюх граматык — Тарашкевічавай і наркомаяўкі, дыскусуючы аб рэзыходжанні ў трактоўцы мяккасці падвоеных зычных, а ў той час камуністычныя ўлады прыбіраюць пад сваю апеку ўвесь друк, маючы на мзце канчаткова ўсталяваць расейскае аднамоўе. Прапагандысцкім прыкрыццём тае акцыі займаюцца сацыялагічныя інстытуты і агенцтвы, што сядзяць на ўтрыманні ўрада і ў любы момант з высмактанымі з пальцаў лічбамі могуць даказаць, што беларусы — супраць беларускай мовы, а КПБ — самая папулярная сярод іх партыя...

— Хуткасць і, а б сказаў, татальнасць камуністычнай рэстаўрацыі могуць сведчыць толькі пра адно — што пяток год, патрачаных на перабудову спробы эканамічных і палітычных рэформ не змянілі духу дзяржавы. Мадэль кіравання дзяржавай застаецца ранейшай, этанратычнай, дух дзяржавы — камуністычным. Але перадае ў Беларусі маячаць новыя выбары ў парламент і выбары прэзідэнта. Якой, на вашу думку, павінна быць палітыч-

ная тактыка нацыянальна-дэмакратычных сіл на бліжэйшую перспектыву, каб — ва ўмовах апатыі грамадства — утрымаць ужо здабытыя пазіцыі?

— Тактыка можа быць толькі адна — аб'яднанне ўсіх дэмакратычных сіл у адзіны блок. Бо антыдэмакратычныя сілы — КПБ, ПКБ, іншыя групы, што да іх прымыкаюць — актыўна гуртуюцца. Гэта вымагае эфектыўнага процідзеяння з боку сіл дэмакратычных.

— Хто можа ўзначаліць гэты гіпатэтычны дэмакратычны блок?

— Вядома, Беларускі народны фронт, іншай сілы проста няма.

— А як вы расцэнюеце магчымасць ваеннага перавароту на абсягах СНД? Дэмакратычны друк апошнім часам, асабліва маскоўскі, занепакоены наступам «чырвона-нарычных», пагрозай фашыстоўскага варыянту развіцця падзеяў...

— Што ж, мы бачым, якім чынам гуртуюцца імперскія сілы; іх філіі па былых рэспубліках СССР дзейнічаюць у рэчышчы распрацаванае ў Маскве тактыкі. Таму дэмакратычныя сілы, зноў жа, мусяць быць гэтовымі да эфектыўнага процідзеяння магчымому перавароту. Усё залежыць ад меры згуртаванасці і палітычнай сталасці нацыянальна-дэмакратычных сіл.

— Улетку пройдзе Усебеларускі з'езд, які ўлады, напэўна, хацелі б сфармаваць для прымірэння з антыкамуністычнай эміграцыяй (можа, нават займець дакументы ўрада і рады БНР). Якую пазіцыю адносна

ўрада Кебіча мае заняць кіраўніцтва, арганізатары з'езда?

— Гэтую пазіцыю вызначыць сам з'езд у працэсе свае работы. Думаю, вырашальнай тут будзе пазіцыя беларускіх задзіночаных з Амерыкі і Канады.

— Паколькі гутарым мы ў час падрыхтоўкі святкавання ўгоднаў БНР, у якім вы ўдзельнічаеце як сябра аргкамітэта святкавання, дык, на вашу думку, наколькі істотна на палітычную свядомасць беларусаў можа паўплываць гэтая дата — па сутнасці, эпізод у віры падзей 1917-21 гг.?

— Так, гэта эпізод у нашай гісторыі, але эпізод вельмі важны. Можа, без таго эпізоду не было б і падзеі 1991 года, не ўвакскрэсла б сама надзея на якасць-небудзь дзяржаўнасць. Абвясчэнне БНР у 1918 годзе само па сабе было актам болей сімвалічным, бо за ім не паследавала якіх-небудзь грамадскіх пераўтварэнняў. Але гэты акт увасобіў у сабе нацыянальна-дэмакратычны патэнцыял беларусаў, рэанімаваў важнейшую ідэю і заклаў падмурок. Нягледзячы на пэўныя няўдачы ў будучым, ідэя жыла, а значыць была жывая і надзея на яе адраджэнне. Яна жыве і цяпер, даючы моцы новым пакаленням беларусаў стрываць усё і дамагаць жадаанага. Таго, што ўжо дамагліся ўсе народы Еўропы. Мы — апошнія. За намi чарга.

— Дзякуй за гутарку.

Гутарку вёў
Юрась СІДОРСКА.

А ПЕРАШКОД такі сапраўды шмат. Гэтае, што кожны пражыў дзень прыносіць усё новае трыўіт за лёс нашай Бацькаўшчыны, за магчымасць дасягнення ёю рэальнага суверэнітэту і незалежнасці. Гэта і свядомае процідзеянне адраджэнскім працэсам з боку дэнацыяналізаваных работнікаў апарату, кіраўнікоў вытворчасці і розных псеўдарыначных структур. Гэта і ліхаманкавае стварэнне нейкіх каардынацыйных камітэтаў і «народных рухаў» з ліку разнамасных палітычных групавак, адзіных хіба што ў сваім імкненні аднавіць «вялікі магучы Савецкі Саюз» і прыдаць анафеме ўсіх рупліўцаў на ніве беларушчыны, нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва. Гэта і істэрыйныя стробы ўвядзення, насуперак закону, афіцыйнага двухмоўя, спынення

ілюзій, дзе па-ранейшаму «існуюць» СССР і БССР, КПСР і КПБ, ВЛКСМ і ЛКСМБ, Савецкая Армія і ЧВВА... І калі б такая раздвоенасць стала вынікам якіх-небудзь рэальных змяненняў у свядомасці чалавека, то гэта было б яшчэ паўбядзі. Галоўнае ж заключаецца ў тым, што яна ёсць адлюстраванне свядомых дзеянняў зацікаўленых палітычных сіл па псіхалагічнай апрацоўцы мас альбо проста нязвольнасць ці нежаданне некаторых людзей вызваліцца ад палітыка-ідэалагічных стэрэатыпаў. Дзе ж глыбінныя вытокі так моцна ўзросшай «актыўнасці» людзей з падобнай арыентацыяй? Ці здольныя яны, абпіраючыся на нацыянальны нігілізм і пасіўнасць значнай часткі беларускага грамадства, затармазіць альбо адцягнуць аб'ектыўна наспеўшыя працэсы нацыяналь-

рода была поўнаасцо вышеснена са справаводства дзяржаўных органаў і судоў, з навукальных устаноў, выдавецкай справы, літаратуры. Значна спрыяў паскарэнню працэсаў паланізацыі на Беларусі і часам насільны, гвалтоўны перавод праваслаўнага насельніцтва краю ў каталіцкае веравызнанне. Саміх жа беларусаў у той час не лічылі самастойным этнасам, а ўсяго толькі «галіной» польскай народнасці. Дзеля справядлівасці, аднак, трэба заўважыць, што «пальчызна» і тады, і ў будучым прынесла непараўнальна менш страт для нашай Айчыны, чым яе наступныя дачыненні з усходнім суседзям. Змагаючыся супраць працэсу апалечвання, беларускі народ працягваў захоўваць сваю нацыянальную самабытнасць аж да канца XVIII стагоддзя, калі Беларусь пасля трох падзелаў Рэчы

на рускую мову пераводзілася справаводства і навучанне, катэгарычна забаранялася ўжыванне тэрмінаў «Беларусь», «беларускія губерні». Асабліва адчувальны удар па самабытнай культуры, самавядомасці беларусаў быў нанесены пасля задушэння паўстання 1863—1864 гг., калі стала ажыццяўляцца палітыка планамернай русіфікацыі «Северо-Западного края», а мясцовыя ўлады пад камандай генерал-губернатора Мураўёва пачалі «восстановлять русскую народность», нішчыць усё, што не было палобным да маскоўскага і велікарускага. Ды і гарадская інтэлігенцыя, выхаваная ў традыцыйных, непрыкільных да беларускай культуры, са звычайнай недружалюбнасцю адносілася да нацыянальна-культурнага руху, была актыўнай і няўрымслівым правадніком палітыкі свядомага падаўлення яго яшчэ нязначных і кволых парасткаў. Таму зусім не дзіўна, напрыклад, што ў настаўніцкіх семінарыях і інстытутах, якія былі па сутнасці адмысловымі школкамі абрусення і муштравання сялянскіх дзяцей на добрых праваднікоў расійскай абрусіцельнай палітыкі на Беларусі, «усё роднае, мясцовае, беларускае зневажалася і тапталася ў грязь» (Я.Лёсік).

СІНДРОМ БЕЛАРУСАФОБИИ

Гэтая сацыяльная «хвароба» была і застаецца галоўнай перашкодай на шляху нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі

беларусізацыі ў школах, ВНУ, на прадпрыемствах і ў дзяржстановах. Нарэшце, гэтая злосная кампанія дыскрэдытацыі дэмакратычна настроеных парламентарыяў, пісьменнікаў, вучоных і журналістаў, якая разгарнулася ў неабольшавіцкіх выданнях і сваім зместам вельмі нагадвае «знішчальныя» ўдары па нацдэмакратызме і «буржуазным рэстаўратарстве» ў трагічныя для беларускага народа 30-я гады.

Страх і боязь незалежнасці (дыягназ)

Наогул, сярэд пэўнай часткі нашых грамадзян усё прыкметней праяўляюцца разнастайныя сімптомы непрыняцця самой ідэі і адмаўлення самога факта існавання незалежнай Беларусі, нецярпімасці, а ў шэрагу выпадкаў і адкрытай варожасці да беларускасці, нацыянальна ўсвадомленых расшэнняў і дзеянняў. А ўзятыя разам, у сваёй сукупнасці, гэтыя сімптомы сведчаць аб новай успышцы застарэлай «хваробы» беларусафобіі, якая для сучасных «рэстаўратараў» савецкай імперыі становіцца такой жа неад'емнай часткай свядомасці, як і юдафобія, прыбалтафобія, армянафобія, грузінафобія і г.д.

Сапраўды, колькі нянавісці і зла, колькі страху яшчэ зусім нядаўна выклікалі ў гэтых людзей свабодалюбвыя імкненні прыбалтыйскіх народаў, іх самаадданасць у барацьбе за аднаўленне незалежнасці! Як не хацелася і не хочацца ім бачыць свабоднымі і незалежнымі дзяржавамі Украіну, Малдову, Грузію, Арменію! На якія толькі авантуры і хітрыкі не спрабуюць ісці сёння расійскія апазіцыянеры, каб зноў запрэчыць у адны аглоблі ўсе былыя рэспублікі-калоніі, неадкладна вярнуць Расіі ролю метраполіі ці «старэйшага брата». Ну, а што датычыць юдафобіі, то яна наогул стала казырнай картай неабольшавікоў і славянафілаў — ва ўсіх цяжасцях і няшчасцях вінаватцаў не саміх сябе, а нейкіх ворагаў — іншародцаў і жыдамасонаў, у любых нацыянальна-дэмакратычных актах і дзеяннях бачыць вынік нейкай сусветнай змовы і падкопы агентаў міжнароднага сіянізму.

Усе гэтыя віды «фобіі» дыялектычна ўзаемазвязаны, дапаўняюць адзін другога, уяўляючы нешта ўлаўнае цэласнае, комплекснае і часта пераходзяць у своеасаблівы псіхічны стан страху, боязь чаго-небудзь альбо каго-небудзь, актыўнага процідзеяння чаму-небудзь ці каму-небудзь. І ў дадзеным выпадку пад тэрмінам «беларусафобія» мы разумеем зусім не боязь і нянавісць да другога чалавека, скажам, да канкрэтнага беларуса ці жыхара Беларусі, якія развіваюцца альбо маглі б узнікнуць у асобных людзей пры некаторых формах псіхозаў. Мы вядзем гаворку пра сацыяльную паталогію, пра тую сацыяльна-палітычную ідэалогію і практыку (заходне-русизм, сталінізм, шавінізм), якая заўсёды адмаўляла і адмаўляе беларускую нацыю ў яе праве на самастойнае палітычнае і культурнае развіццё, не давала і не дае ёй магчымасці раскрыць свой стваральна-творчы патэнцыял, з гонарам увайсці ў агульначалавечую сям'ю народаў.

Боязь самастойнасці і незалежнасці сваёй Айчыны абавязкова суправаджаецца і непрызнаннем такога права за іншымі народамі былога дзяржаўна-імперскага ўтварэння на адной шостай зямной сушы. А гэта, у сваю чаргу, прыводзіць да своеасаблівай раздвоенасці асобы, калі яна, жывучы, скажам, у незалежнай і ўжо прызнанай усім сусветным супольніцтвам Рэспубліцы Беларусь, адначасова жыве і ў створаным ёю свеце

нага адраджэння і сацыяльнага прагрэсу? Каб адказаць на гэтыя пытанні, варта перагортаць найбольш драматычныя старонкі нашай мінуўшчыны, прааналізаваць перадумовы і вынікі дэнацыяналізацыі Беларусі на розных гістарычных этапах яе развіцця, прасачыць перамянісць і ўзаемазвязь гэтых працэсаў з сучаснымі высілкамі па «контрбеларусізацыі», адмаўленню нацыянальных каштоўнасцей, і перш за ўсё такой з іх, як суверэнітэт і свабода выбару народам уласнага шляху развіцця.

Гвалт над душою народа (з гісторыі «хваробы»)

Беларусь заўсёды была арэнай барацьбы за авалодванне ёю паміж рознымі нацыянальна-дзяржаўнымі ўтварэннямі, рознымі палітычнымі сіламі і ідэалогіямі. Гэтая барацьба аказвала негатыўнае, а ў большасці выпадкаў разбуральнае ўздзеянне на фарміраванне і развіццё нацыянальнай самавядомасці беларусаў, іх разуменне непаўторнасці і самабытнасці сваёй нацыянальнай культуры і мовы, усведамленне сваёй чалавечай годнасці.

Гвалт, прымус, здзекі — найбольш характэрныя прыкметы той вялікай трагедыі народнага духу, якая была вечным спадарожнікам і сутнасцю такога змагання. А пачалося яно яшчэ ў Х-XI стагоддзях, калі Беларусь аказалася паміж дзвюма варожымі кірункамі прынятага славянамі хрысціянства, калі вызначальнай рысай яе гісторыі была жорсткая барацьба паміж кіеўскімі (рускімі) і полацкімі (беларускімі) князямі.

Уплыў з усходу і захаду, па вобразным выразе Ігната Абдзіраловіча (Канчэўскага), круцілі і гвалцілі душу беларуса, прымушавалі яго ўбачыць, што ў чужой скуры заўсёды дрэнна, што трэба вытварыць нешта сваё, роднае, блізкае, арганічнае. І сярод нашых суайчыннікаў нават у самыя змрочныя часы знаходзіліся людзі з такім разуменнем жыцця, прычым іх колькасць значна ўзрастала ў перыяды больш-менш спрыяльных умоў для развіцця нацыянальнага пачатку альбо інтэнсіўнага, паскоранага засваення айчызнага і сусветнага вопыту. Так сталася, напрыклад, у перыяд першага паспраўднага беларускага адраджэння, якое супала з эпохай еўрапейскага Рэнесансу і было цесна звязана з навукова і культурна-асветніцкай дзейнасцю Францішка Скарыны, яго шматлікіх паслядоўнікаў і пераёмнікаў, якія заклалі надмурак нашага гуманізму і талерантнасці, высокай духоўнасці і нацыянальнай самавядомасці.

Пасля аб'яднання ў 1569 годзе Польскага Каралеўства і Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, у якім беларусы мелі ўсе магчымасці для поўнага і ўсебаковага самавыражэння, культурная сітуацыя, мякка кажучы, змянілася яўна не на іх карысць. Абвешчаны ўладамі Рэчы Паспалітай прыныц «Адна дзяржава — адзін народ» прывёў да ліквідацыі шэрагу існаваўшых у Княстве дэмакратычных інстытутаў, згортвання і летаргіі ўсяго беларускага нацыянальнага жыцця. Паступова, але няўхільна пачала скарачацца сфера ўжывання беларускай мовы, многія адміністрацыйныя пасады займалі часцей за ўсё палікі альбо прадстаўнікі акаталічанай беларускай шляхты, вышэйшага і сярэдняга слою беларускага дваранства. Яны нярэдка вельмі ганебна, пагардліва адносіліся да беларускай мовы і самі першыя адмаўляліся ад яе на карысць польскай. А неўзабаве мова беларускага на-

Паспалітай была далучана да Расійскай імперыі. Шэсць вякоў самастойнага дзяржаўнага існавання і два стагоддзі сумеснага пражывання з Польшчай зрабілі жыццё Беларусі настолькі своеасаблівым і настолькі адрозным ад Расіі, што руская ўлада натуральна адчувала сябе тут чужаніцай. Свае самабытныя законы, дэмакратычныя органы кіравання, неразвітае абшчыннае пачаткаў у землеўладанні, моцна развіты гандаль, знешнія сувязі, свая адметная мова, сваё звычэй, вераванні, абрады рабілі жыццё нашага краю поўным свайго ўнутранага месця.

А ўсё гэта ў комплексе і складала нацыянальны твар народа, яго нацыянальную

сутнасць і, як адзначаў Аляксандр Цвікевіч, канчаткова выдзяляла Беларусь ад шэрагу звычайных правінцый Расійскай імперыі, рабіла яе іншародным целам у дзяржаве, пастаянна раздражняла ўладу, напружвала яе ўвагу і палохала. Вось чаму цэнтралістычная Расія не магла прымірыцца з такой з'явай і ўвесь час імкнулася нівеліраваць усе асаблівасці Беларусі, падвесці яе пад агульны ранжыр. Вось чаму і пачалася гістарычная барацьба паміж народамі і ўладай, якая вялася царызмам адначасова на Украіне, у Польшчы, Фінляндыі, на Каўказе. Барацьба гэтая з боку ўлад і была адкрытым, а нярэдка замаскіраваным праяўленнем дзяржаўнай беларусафобіі і, разумеўся, українафобіі, палонафобіі і г.д.

Згодна са спецыяльнымі імператарскімі інструкцыямі, пачалася паступова замена прадстаўнікоў мясцовых улад «натуральнымі русскімі» з больш высокімі жалаваннямі, выдзяленнем казенных кватэр з ацяпленнем і асвятленнем, забеспячэннем сталовымі грашмамі і іншым прывілеям. Было адменена дзеянне Літоўскага Статута, ліквідавана унія, якая праіснавала на Беларусі амаль два з паловаю стагоддзі, знішчалася царкоўная літаратура на беларускай мове, праследвалася публікацыя беларускіх мастацкіх твораў,

народную песню, народную вопратку, наогул, на вясковы быт, бо вышэйшае развіццё нацыянальнай культуры, маўляў, азначала б «расшчэпленне» адзінай расійскай культуры і палітычны сепаратызм. Такая «перакананасць» грунтавалася на тэорыі аб асаблівай «абранасці» Расіі як носбіта ўсёраўночай ідэі славянства, альбо, кажучы інакш, на перанесенай на расійскі грунт ідэі Гегеля аб «абранасці» нямецкай нацыі як адзінага сапраўднага носбіта гэтай ідэі. А таксама на жаданні адгарадзіцца ад Еўропы з яе капіталізмам і «праклятым духам рэвалюцыі — якабінаствам», на дасканальным разуменні мясцовага двараніна-славянафіла, што яго ратунак у «голубом мушпіре» імператара, што штык і нагайка ўсерасійскага гарадзавога ёсць найлепшая гарантыя яго ад усялякіх сацыяльных узрушэнняў. Не дарма за сваю вернасць цару і прастолю, процідзеянне беларускаму «сепаратызму», развалу і гібелі «вялікай» імперыі, дыскрэдытацыю беларускай дэмакратычнай грамадскасці і беларускай прэсы, пісьменнікаў і публіцыстаў «заходне-русусы» былі прыняты і аблашчаны ўладамі, заслужылі адабрэнне і пахвалу з боку актыўных праваднікоў палітыкі русіфікацыі і вялікадзяржаўнага шавінізму.

(Працяг на стар. 12)

КАТАСТРАФИЧНАЕ звужэнне сферы ўжывання беларускай мовы на Беларусі, замена яе ў афіцыйных, а потым і не ў афіцыйных колах на рускую сталася прычынай таго, што амаль уся беларуская інтэлігенцыя — хто ў большай, хто ў меншай ступені — незаўважна пачала думаць па-руску. Гэта ці не самае большае дасягненне русіфікатараў. Ды яно і не дзіўна: ўжо многія дзесяцігоддзі штодзённа «варымся» мы ў рускамоўнай стыхіі: справаводства, газеты, кнігі, радыё, тэлебачанне, кіно — усё гэта было ў нас і за малым выключэннем застаецца і сёння рускае.

Таму перш чым што-небудзь напісаць ці сказаць па-беларуску, многія з нас амаль усё перакладаюць у думках з рускай мовы. Мы ці не ўсе сталі перакладчыкамі. Перакладчыкамі саміх сябе. Ну, а перакладаем, вядома ж, самым лёгкім спосабам: механічна замяняем рускія словы беларускімі, прычым, тымі, што ляжаць на паверхні. Што ж да будовы фразы, асновы асноў мовы, то яе, будову, мы вельмі часта пакідаем нязменнай. У выніку таго «перакладу» мы гаворым і пішам хоць і беларускімі словамі, але ў аснове сваёй па-руску. Атрымліваецца нешта жахлівае.

Неяк дома, у сваёй вёсцы, глядзеў я па тэлебачанні адну беларускую перадачу. Мая цётка Волька, якая сядзела побач, уважліва слухала ўсё, што гаварылася з тэлевізара, ды і не вытрымала:

— І я ж, здаецца, гавару на беларускай мове, а бывае, не магу дайсці, пра што яны кажуць. Хіба ж гэта беларуская мова?

— Чаму?
— Ды нейкая яна ў іх перакрыўленая.

«Перакрыўленая». Ці не ад гэтых нашых «перакладаў», ад калькі, якую мы ўжо і не заўважаем? Яна, калька, і калечыць, «перакрасціць» нашу мову, падточвае, нібы той шашаль дрэва, яе з сярэдзіны, разбурае яе структуру, гэта значыць самую аснову мовы.

Такое перакручванне беларускага слова на рускі лад, падпарадкаванне нашай мовы чужой структуры вельмі абурала некалі Кузьму Чорнага, які называў гэта «злачынствам». «Гэтае злачынства, — пісаў ён у артыкуле «Небеларуская мова ў беларускай літаратуры» ў 1928 годзе, — цалкам ляжа на сумленні тых літаратараў, якія сталі на працу як бы дзеля таго, каб татаптаць і знішчыць моўнае багацце, якое Беларусь збірала і ахоўвала ўсе доўгія вякі свае падвойнае няволі». Пры гэтым выдатны пісьменнік паказаў, да якога абсурду доходзяць часам «збеларусіваючы» чыноўнікі, а часта і рэдактары, вывучаючы мову з дапамогай «практычных слоўнікаў». Ён прывёў такія прыклады іх «перакладаў» з рускай на беларускую мову: «Я не имею охоты идти» — «Я не маю палявання ісці», «половые отношения» — «падлогавыя адносіны», «дай ключ открыт шкафу» — «дай крыніцу адчыніць шафу».

У тым жа артыкуле Кузьма Чорны абуралася, напрыклад, такімі вельмі распаўсюджанымі калькамі: «на самай справе», «у чым справа». Пісьменнік чуў, як адна «сялянка» ў тэатры крычала са сцэны: «У чым справа? У чым справа?» «Не, — піша Кузьма Чорны, — гэта крычыць сам аўтар п'есы. Ён думае: «в чем дело» і пісаў «у чым справа». Дзе гэта аўтар чуў, каб сялянка гаварыла гэтак? Таму і чуецца тут фальш, таму і траціцца вобраз ці тып сялянкі. І вінавата тут моўнае думанне аўтара, якое зусім чужое сялянцы-беларусцы».

Сваю трывогу за такое гвалтаванне беларускай літаратурнай мовы, за яе глыбінную русіфікацыю Кузьма Чорны выказаў у канцы дваццятых гадоў. Яго трывога не была, ды і не магла быць у той час падтрымана: пачыналіся крываваыя трыццатыя гады, калі за такую

абарону мовы беларускага народа ды яшчэ ад «старэйшага брата» зусім не глядзілі па галоўцы. Гвалту над мовай аднаго з самабытных славянскіх народаў давалася поўная воля. Таму і не дзіўна, што, разгарнуўшы любое беларускамоўнае выданне, вы і сёння раз за разам будзеце спатыкацца аб тых самых чужародных «у чым справа», «на самай справе» і аб безліч іншых падобнага роду калек, якія ўжо сённяшнім «пісцам» сталіся любімымі і роднымі: звыкліся, зжыліся з імі, як са сваімі. А паспрабуй іх папраў — залямантуюць: усе ж так пішучы, нават слоўнікі іх узаконілі!

ласка» і г. д.
І яшчэ прыклад. Запомнілася мне колькі гадоў назад апублікаваная ў «ЛіМе» нататка Валянціна Радкевіча «Тэка». Аўтар вельмі правільна абуралася праммерным выкарыстаннем у нашай літаратурнай мове сцвярдальнай часціцы **так**. І праўда, колькі разоў сустракалі мы ў друку прыкладна такія во дыялогі: «Ты быў сёння на вуліцы?» — «Так»; «Можна зайсці?» — «Так»; «Гэта ты, Алесь?» — «Так». У народзе ж адказалі б у кожным з гэтых выпадкаў па-рознаму, больш натуральна, часцей, праз паўтор слова ў адказе: «Быў», «Зайдзі», «Можна», «Я». Або

тыя словы: 1. **Якраз, акурат**. «Іменна так я і делал» — «Якраз (акурат) так я і рабіў». Ці яшчэ прыклад: «Зрабілася гэта затым, што акурат у гэтым часе ў Францыі кіпела рэвалюцыя...» (В. Ю. Ластоўскі. «Кароткая гісторыя Беларусі»). 2. **Толькі**. «Дайте мне карандаш». — «Вот ручка». — «Нет, мне нужен именно карандаш». Ці ж кепска будзе гучаць апошняя фраза з прыслоўем «толькі»: «Мне патрэбен толькі аловак». 3. **Канкрэтна**. «Мы навестили самые далекие деревни района, а именно — Новоселки, Рыбцы» — «Мы наведали самые далёкія вёскі раёна, а канкрэтна — Навасёлкі, Рыб-

больш самабытнай нашу мову? Але ж яна і без нашых штучкаў самабытная і багатая. Што ж да «хатняй птушкі», то такой, здаецца, няма ў прыродзе. Ёсць толькі сваякая птушка — у адрозненне ад дзікай.

Сметанковае масла. Выдуманнае, штучнае, зусім непатрэбнае для нашай мовы слова. Звычайная калька з рускага — «сливочное масло». У рускіх вызначэнне «сливочное» спатрэбілася для таго, каб адрозніць яго ад «постного масла». Беларусы ж «постное масло» называюць адным словам — **алеі**. Таму ніякага вызначэння для масла, збітага са сметан-

Кастусь ЦВІРКА

ШАШАЛЬ МОВЫ — КАЛЬКА

Беларускую літаратурную мову трэба сёння лячыць. Лячыць ад каросты шматгадовай русіфікацыі, ад суцэльнага калькавання, вызваліць з-пад чужой ёй структуры.

А лякарства «мож» быць тут адно: зварот да жывой народнай мовы. У ёй жа ёсць усё. Ёю можна выказаць любую думку, любое паняцце. Толькі трэба не ленавацца пашукаць там патрэбнае слова, патрэбны выраз. Як адзначаў яшчэ Якуб Колас, «мы маем вялікі слоўны запас, які незаслужана забыты намі, літаратарамі, і з поспехам ужываецца ў народзе».

Забывшы аснову роднай мовы, мы не заўважаем, як фальшыва гучыць часам у чужой, рускамоўнай фразе нават самае адметнае, самабытнае беларускае слова, якім той-сёй імкнецца лішні раз «казырнуць», каб выставіць сваю «беларускасць».

Ёсць у нашай мове вельмі прыгожы, чыста беларускі выраз — «калі ласка». У ім багата лепшыя рысы характару нашага народа — шырыня душы, дабрыва, спагадлівасць, тактоўнасць. Нездарма ж украінскага паэта Аляксея Юшчанку так зачаравалі гэтыя словы, што ён прысвяціў ім цэлы верш, які так і назваў — «Калі ласка»:

«Калі ласка, калі ласка»...
Не забуду тых слоў,
Словы першыя, што ў Мінску
Я пачуў у час размовы...
Словы гэтыя, як песню,
Слухаў я ў Купалы дома.
Я хачу, каб словы тые
На ўвесь свет былі вядомы.

(Пераклад
Міколы Аўрамчыка).
А беларускі паэт Пятрусь Броўка цэлую кнігу вершаў назваў «Калі ласка», дзе выказаў сваё шчырае замілаванне гэтымі «роднымі словамі», якія для яго «звіняць сардэчнаю струною».

Але «звон» той пачынае гучаць неяк не так, калі мы робім беларускі выраз **калі ласка** поўным адпаведнікам рускага **пожалуйста**. Вось чытаю ў адным мастацкім творы размову двух герояў. Адзін з іх кажа «Дзякуй табе, што гэтак мяне выручыў». А другі ў адказ: «Калі ласка!» Я адразу чую тут фальш. У нас на Старадарожчыне ў адказ на «дзякуй» ніколі не скажучы «калі ласка», а знойдуць у кожным выпадку іншыя, не менш характэрныя словы: «Няма за што», «На здароўе», «Спажывайце на здароўе», а калі дзякуе малое скажучы яму ласкава: «Вялікі расці» і яшчэ па галоўцы паглядзяць. Прадстаўнічы спіс адказаў на «дзякуй» прывёў у апублікаваным у часопісе «Малодосць» сваім «Самавучку беларускай мовы» Анатоль Клышчэка, які першы звярнуў увагу на няправільнае ўжыванне выразу «калі ласка». У маёй вёсцы «калі ласка» скажучы толькі тады, калі ў чалавека нешта просіць: «Дайце, калі ласка», «Зрабіце, калі ласка», «Выбачайце, калі

яшчэ так: «Але», «Ага», «Ну», «А як жа», «А няўжо ж», «А чаму ж не» і г. д. і г. д.

Прыкладаў такога звужэння, механічнага ўжывання слова ў беларускай літаратурнай мове, можна, на жаль, прывесці безліч. У гэтым артыкуле я хацеў бы скіраваць увагу чытача толькі на асобных з іх найбольш характэрных. Дзелячыся сваімі назіраннямі, я зусім не прэтэндую на катэгарычнасць уласных меркаванняў. Многае, відаць, выкліча спрэчку, пярэчанні. Але ж нам і трэба, мусіць, паспрачацца тут, каб знайсці ісціну. Толькі спрачацца на здаровай аснове, з аргументамі і фактамі ў руках. Асновай жа павінна быць тут, без сумнення, мова народа, бытаванне ў ёй таго ці іншага слова.

Але прайдзем да канкрэтных прыкладаў.

Менавіта. Апошнім часам гэтае прыслоўе проста запаланіла нашу прэсу. Разгарніце любую беларускую газету, і вы сустрэнеце яго амаль на кожнай старонцы. І што заўважаецца: асабліва стараюцца тыя, хто кепска ведае беларускую мову, але хоча паказаць, што ведае яе выдатна. Слова **менавіта** яны заўсёды ставяць там, дзе просіцца рускае **именно**. І вось з вуснаў нашых «беларусаў», з радыёпрыёмнікаў ды тэлевізараў так і нясецца: «менавіта таму», «менавіта тым», «менавіта так». Суцэльнае татаканне! Ды ўжо адно гэтае не зусім прыемнае для вуха сугучча гаворыць пра ненатуральнасць, штучнасць такой мовы. Хацелася б пачуць слова «менавіта» ў жывой беларускай гаворцы, у народзе. Мне, напрыклад, гэта не ўдалася, хоць даволі многа даводзілася ездзіць па Беларусі. Не сустракаў яго і ў акадэмічным шматтамовым выданні беларускага фальклору. Не трапілася мне яно і ў класікаў беларускай літаратуры — Янкі Купалы, Якуба Коласа, Зм. Бядулі, Кузьмы Чорнага. А ўсё, відаць, таму, што слова «менавіта», якое стала сёння газетным штампам, мы жывасілам прыцягнулі з польскай мовы. Там яно, дэрэчы, гучыць вельмі натуральна, без ніякага «татакання». Атрымліваецца нейкі парадокс: мы цалкам захоўваем рускамоўную фразу, аздабляем яе польскім словам і называем гэта беларускай мовай!

Надта ўпадабаўшы гэтае «іменно — міпапоўсіе» да месца і не да месца ўжываючы яго, мы ўжо нават і не рупімся зазірнуць у багатую скарбніцу жывой народнай мовы, каб хоць неж разнастаіць сваю гаворку. А калі б зазірнулі, то ўбачылі б, што наш народ выдатна абыходзіцца без чужога, наноснага ў сваёй мове, што ў яго моўным запасе ёсць мноства сінонімаў любому слову, у тым ліку і «менавіта». Вось гэ-

тыя словы: 1. **Якраз, акурат**. «Іменна так я і делал» — «Якраз (акурат) так я і рабіў». Ці яшчэ прыклад: «Зрабілася гэта затым, што акурат у гэтым часе ў Францыі кіпела рэвалюцыя...» (В. Ю. Ластоўскі. «Кароткая гісторыя Беларусі»). 2. **Толькі**. «Дайте мне карандаш». — «Вот ручка». — «Нет, мне нужен именно карандаш». Ці ж кепска будзе гучаць апошняя фраза з прыслоўем «толькі»: «Мне патрэбен толькі аловак». 3. **Канкрэтна**. «Мы навестили самые далекие деревни района, а именно — Новоселки, Рыбцы» — «Мы наведали самые далёкія вёскі раёна, а канкрэтна — Навасёлкі, Рыб-

цы». А то можна і зусім апусціць гэтае прыслоўе: «Мы наведалі самыя далёкія вёскі раёна—Навасёлкі, Рыбцы».

Мець рацыю. «Мець рацыю», «Ты маеш рацыю...» Паслухаюць такое ў маёй вёсцы і нічога не зразумеюць: пра якую там рацыю мова? Ды і як зразумець маім вясцоўцам, карэнным беларусам, калі гэта чыстая вады «пальшчызна», якую ім нідзе не даводзілася ні чуць, ні вывучаць «гасця» (дэрэчы, слова лацінскага паходжання) — азначае «праўдзівасць», «правільнасць», «праўда». Калі даслоўна перакласці гэтае выслоўе, то яно будзе гучаць так: «Ты маеш праўду». Чыста польская форма. Той-сёй, зразумеўшы гэта і жадаючы адзіці ад «пальшчыны», папраўляе выслоўе такім чынам: «Ты правы». Але ж ён тут, даруйце, паправіў казе хвост. Бо гэта зноў не па-беларуску, беларус зноў не зразумее тут «вучонага», а лепш сказаць — не так зразумее. Ён зразумее, што нехта там не «левы», а «правы». І толькі! Адкуль жа яму ведаць, што тут «вучоны» скаленчы рускае «ты правы»? Вось гэтак і кідаем мы ад польскай «фрацыі» да рускага «правага-левага». Замест таго, каб прыслухацца, як кажа тут свой народ. А кажа ён вельмі проста, вельмі дакладна і чыста па-беларуску: «Праўду кажаш», «Твая праўда», «На тваім баку праўда». Як жа трэба аддаліцца нам ад свайго народа, каб забыцца на такія звычайныя, такія кожнадзённыя словы!

Зразумела. «Ты быў сёння на сваім месцы?» — «Зразумела!» На якой мове адказалі тут на пытанне? Скажу адразу: на рускай! Бо «зразумела» тут — калька з рускага «понятно». Беларус сказаў бы інакш: «Вядома», «А як жа», «Няўжо ж не быў», «Няўжо ж не на сваім месцы». А як перакласці такі выраз: «Нічога не понятно, што тут напісана?» Вядома ж, нашы газеты не будуць ламаць галаву, надрукуюць: «Нічога не зразумела, што тут напісана». А ў народзе скажучы зноў па-свойму. Вось узяты з жывой мовы выраз, які прыводзіць у сваім «Краёвым слоўніку Усходняй Магілёўшчыны» І. К. Блякевіч: «Нейкі асталоп ету аб'яву напісаў — нічога не зразумець!» Аж ніякавата часам робіцца, калі, бывае, паважны мужчына адказвае каму-небудзь на жаночы лад: «Не зразумела», «Зразумела»...

Хатні. «Хатні тэлефон», «хатняе заданне», «хатняя птушка» — вельмі штучнымі здаюцца мне гэтыя словаўтварэнні. Бо «хатні» ніяк інакш не разумеецца, як «у хаце». Тут жа трэба, на мой погляд, казаць — «дамашні тэлефон», «дамашняе заданне». Ад агульнаславянскага — дом, дома. Чаму мы баімся казаць так, як кажа народ спраку веку? Толькі каб зрабіць

кі, не трэба. Калі кажуць «масла», беларус адразу разумее, пра якое масла мова. Калі ж даводзіцца ў наш «маторны» час падкрэсліць, што гэта масла не машынае, не трансфарматарнае, наогул, не тэхнічнае, то дададуць яшчэ вызначэнне — **кароўе**. Толькі не «сметанковае» і не «жывельнае», бо гэта зноў жа калька з рускага «животное».

Зсяродзіцца. Я вельмі доўга не мог прывыкнуць да гэтага слова. Яно ў мяне выклікала асацыяцыю з «сердзіцца». Хоць ужо і ведаў ва ўніверсітэце, што «зсяродзіцца» — ад слова «асяродак», усё роўна з ім чамусьці не звязвалася: мо таму, што ў нас у вёсцы болей кажуць — «сярэзіна». Кажучы, слова ўвёў у дваццятых гадах Уладзімір Дубоўка. Вядома, слова новае, адметнае. Але зноў жа — ці зразумелае ў народзе? Ды і ці патрэбнае яно, калі народ мае свае адпаведнікі: «здумцацца», «сканцэнтравана»?

Лёс. Ці не занадта «заездзілі» мы гэтае запазычанае з польскай мовы слова? Асабліва пазы: надта ж лёгка яно рыфмуецца — слёз, рос, лоз, нябёс, воз, калёс, атос і г. д. Але больш рэзка вуха множны лік гэтага слова — лёсы. А зусім нядаўна пачало мільгаць і **лёсаводы**. Так, ідзе гэта ад рускіх слоў — **судьбы, судьбоносный**. Не ведаю, ці ёсць такое слова ў народзе. У Кузьмы Чорнага я сустракаў яго, хоць і рэдка. Бо ён больш карыстаўся яго сінонімамі. Беларус часцей за ўсё на месцы слова **лёс** паставіць блізкае яму — **доля**. Напрыклад, замест фразы «Такі мой лёс», ён хутчэй скажа «Такая мая доля», «Так у мяне на раду напісана», «Так Бог даў».

Урон. Заўважам, пачало надта ж часта мільгаць па старонках нашага друку гэтае яўна рускае слова. Нават у загаловак «шпапкі» яго выносяць. Памаленьку, памаленьку — і выцясненецца спрадвечнае беларускае слова **страта**. А яшчэ ж ёсць і другое вельмі каларытнае слова — **шкёда**. «Волкі нанеслі большой урон хазяйству», Беларус пераклаў бы гэта так: «Ваўкі прычынілі вялікую шкоду гаспадарцы». Чым жа кепска? І дзеяслоў «ураціць» не чуў я ў народзе. Замест рускага «ураціць» на Беларусі скажучы: «упусціў» (напрыклад, з рук). Пра лес — не «раняе лісце», а «цярэшыць», «атрасае», «скідае».

Кляса. Як паказвае «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы», слова «клас» запазычана беларусамі праз рускую з французскай мовы — ад *klasse*, дзе яно і гучыць адпаведна — «клас», прычым «л» не зусім мяккае і не зусім цвёрдае — сярэдняй цвёрдасці. Кляса ж — чыста польская форма: замержныя словы ў палякаў запазычваюцца часам рэзам з іх напісаннем. Слова «кляса» ўцяг-

нуў нехта з польскай у беларускую недзе ў дваццатых гадах. Не разумею, чаму сёння мы павінны вяртацца ізноў да польскага варыянта? Мянца быка на індыка? Толькі дзеля таго, што замена адбылася ў 1933 годзе «валявым» шляхам? І што яго працягваюць ужываць у асяроддзі беларускай эміграцыі?

Вядома, у народзе самога гэтага паняцця — клас як групоўка людзей — не было. Але ж, помніцца, у дзяцінстве мы гулялі ў класы, а не ў класы. У асобных выданнях бачу ўжо з мяккім «л» і слова «блякада»: «блякада». На якой падставе? З вайны помню гэтае слова з «ёрдым «л». Праўда, у нас слова гучала ў трохі іншым напісанні: блэкіроўка.

Прыведзеныя прыклады паказваюць, як катастрофічна аддаліліся мы ад жывых крыніц народнай мовы, забыўшы яе багатую сінанімічнасць, яе найтонкія адценні і фарбы.

Што, кампенсавать забытае намі запазычаннямі ў суседзяў? Але ж пазычаюць толькі тое, чаго ў саміх няма. Наша ж мова — адна з самых багатых сярод славянскіх моў, і трэба проста не ленавацца вывучыць яе.

Вядома, са з'яўленнем у свеце новых паняццяў да нас прыходзяць і новыя, невядомыя нам словы. Гэта натуральна. Без такіх запазычанняў не абходзіцца любая мова. Самі па сабе іншаземныя словы не шкодзяць нацыянальнай мове, якая падпарадкоўвае іх сваім законам. Шкодзіць толькі бяздумнае іх выкарыстанне, неапраўданае захваленне чужаземшчынай.

Вельмі трывожыць легкадумнае абыходжанне з нашым нацыянальным багаццем розных «гарачых галоў». Сёння мы кінуліся вяртаць усё асабліва літаратурнай мовы 20-х — пачатку 30-х гадоў. Вядома, усё здаровае ў ёй, папраўдзе беларускае нам трэба вярнуць абавязкова. Але ж не трэба забываць, што літаратурная мова таго часу была яшчэ ў працэсе станаўлення. Ішла паскораная «беларусізацыя», і дасканалая вывучыць народную мову проста не было калі, таму ў яе спехам уводзілася нямала чужога, наноснага, штучнага. Ці ж браць усё гэта нам назад без крытычнага асэнсавання? Гэта было б, на мой погляд, безадказна.

З другога боку — ці трэба «кавалерыйскім наскокам» перакрэсліваць усё, што было набыта літаратурнай мовай за апошняе паўстагоддзе, хай і пад прэсам жорсткай русіфікацыі? Беларуска літаратурная мова абгагалася праз творы лепшых нашых майстроў мастацкага слова, што прыходзілі ў літаратуру з розных куткоў Беларусі. Не сядзелі склаўшы рукі і нашы мовазнаўцы — не толькі ж рыхтавалі «навуковы грунт» пад антынародныя законы. Выйшла з друку нямала дыялектных зборнікаў, урэшце фальклорных збораў. Што, усё гэта агулам будзем выкідаць на сметнік?

У кожным разе мы павінны ўважліва, па-гаспадарску аглядаць усё, што маем, перш чым прыняць канчатковае рашэнне. Галоўнае — не спяшацца. Вельмі кепскую паслугу, на мой погляд, робяць нашаму адроджэнню тыя выданні, якія ў запале змагання з гвалтоўна навязанай нам у трыццатых гадах моўнай рэформай самастойна пераходзяць на «тарашкевіцу». Такая партызаншчына, апрача шкоды, нічога нам не прынясе. Думаецца, трэба правесці спачатку па культуры мовы шырокія дыскусіі, запрашаючы на іх і беларусістаў свету, прадстаўнікоў беларускай эміграцыі. Ну, і, вядома, пашырыць даследаванні па розных пытаннях мовазнаўства, глыбей вывучыць дыялектныя пласты мовы, выявіць распаўсюджанасць тых ці іншых форм, таго ці іншага слова, ў народзе. Карацей кажучы, рабіць усё трэба на навуковай, а не аматарскай аснове. Цывілізаваным спосабам. Як гэта робяць ва ўсім свеце.

БУДАЎНІК ГМАХУ НАШАЙ ГІСТОРЫІ

Дзесці на пачатку сямідзсятых гадоў штогод наладжваліся сустрэчы журналістаў адной з беларускіх і адной з летувіскіх газет. У час іх гаварыліся прамовы, тосты. Асабліва любіў гаварыць адзін з тагачасных намеснікаў галоўнага рэдактара беларускай газеты. І кожны раз адно і тое самае: у Беларусі да вядомага семнаццаціга года былі толькі курныя хаты, лучына і лапці. І больш нічога. Стваралася ўражанне, што кожны раз пракручваюцца адна і тая самая старая грамафонная кружэлка. Летувісы нарэшце сталі пасміхацца, адна калежанка-летувіска аднойчы сказала мне:

— Як жа можна гэтак аплеўваць сваю гісторыю? Вы — нашы суседзі, і я думаю, што ваша мінуўшчына не нашмат розніцца ад нашае.

Так, калежанка з Летувы мела слушнасць. Не змрочная была наша мінуўшчына. Азмрочылі яе наўмысна выканаўцы «сацыяльнага заказу», якія захпілі манаполію ў беларускай

савецкай гістарыяграфіі. Яны чары ў навуцы тое, што не ўлазіла ў іхнія светапоглядныя схемы, выкідалі як непатрэбнае ім, чаго нельга было выкінуць — перакручвалі.

Пра якую ж далёкую і блізкую па часе гісторыю Беларусі мы маглі даведацца з кніжак Каменскай, Абэцдарскага, Ігнаценкі, Шабуні, Сташкевіча і іншых, з падручнікаў для сярэдняй школы і вышэйшых навучальных устаноў? Нашы вучні і студэнты куды болей ведалі пра гісторыю старажытных Егіпта, Месалатаміі, Кітая, Індыі, Грэцыі і Рыма, чым пра мінуўшчыну роднай зямлі, дзе ляжаць косці іхніх дзядоў і прадзедаў. Нават у акадэмічнай пяцітомнай «Гісторыі Беларускай ССР» вы не шмат пакарпіцеся звестак, бо тысячагадовай дакументаванай гісторыі Беларусі адведзены толькі два тамы.

Вядома, падзеі савецкага перыяду будучы і надалей аб'ектам даследаванняў навукоўцаў,

яны павінны быць адлюстраваны ў нашай гісторыі, бо яны былі, іх не абмінеш. Але ацэнкі ім, па ўсім відаць, будуць дадзены іншыя, гэтыя, якія ім належаць па праву. І хоць некаторыя сцвярджаюць, што «історыю не перепишеш», варта сказаць, што гісторыя сама сябе піша сваімі эпохамі, перыядамі, падзеямі. Ад гісторыка ж патрабуецца толькі аб'ектыўнасць і сумленнасць у перадачы ўсяго, што адбывалася на нашай зямлі. Бо гісторыя — гэта не мастацкі твор, дзе аўтар можа раскідаць сваю фантазію і пусціць яе галопам у патрэбны яму бок для стварэння таго ці іншага міфа. У гісторыі не фантазія, не творчы вымысел павінны кіраваць рукой даследчыка, а карпатлівая праца і асэнсаванне матэрыялу, назапашанага на працягу стагоддзяў.

Вось ён, гэты матэрыял, і стаў аб'ектам даследавання Міколы Ермаловіча. Шмат гадоў было патрачана на гэта. Хоць слова «патрачана» мо й неда-

рэчы тут. Не, гады не былі патрачаныя, яны далі добры плён. Спачатку была ўскалось — асобныя артыкулы, а потым і сама кніга «Старажытная Беларусь. Полацкі і Новагародскі перыяды» — грунтоўнае даследаванне, якое вымагала вялікае працы. У тыя гады часам даводзілася пытацца ў знаёмых: дзе можна сустрэцца з Міколам Іванавічам? І заўжды адказ быў адзін: «У бібліятэцы».

Я не збіраюся аналізаваць працу Міколы Ермаловіча. Няхай гэта робяць спецыялісты-гісторыкі, ім больш відней, што да чаго. Я хачу адцеміць толькі тое, што значыць для ўсіх нас у наш сённяшні дзень, калі Беларусь абуджаецца ад таго летаргічнага сну, у які загнала наш народ апека суседзяў-чужакоў. Апека, якая абяспамяціла наш народ, зрынула яго ў прорву нацыянальнага небячця, дзігілізму, непавялі да свае мінуўшчыны, паставіла нас на калені перад чужымі кумірамі. Цяпер нам трэба ўставаць з каленяў. Цяпер, або ніколі больш!

Але каб зрабіць гэта, нам трэба пазбыцца сіндрому рабства, які вуважаюць абвіў нашы душы, думкі, імкненні. Нам трэба ўбачыць саміх сябе годнымі нашчадкамі слаўных крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў, ведаць пра іхнія справы, пра той час, калі «беларус, непадданы, гаспадарыў, быў сам над сабою і далёка ў свеце быў званы за Літоўскай і Ляскай зямлёю».

Праца Міколы Ермаловіча атрымала высокую ацэнку. Яе аўтару прысуджана Дзяржаўная прэмія Рэспублікі Беларусь імя Кастуся Каліноўскага. І цалкам заслужана. Думаецца, што яна кладзе пачатак будаўніцтву таго вялікага гмаху, які мы завём Гісторыяй Беларусі. Сапраўднай, праўдзівай.

Алесь ТРАЯНОўСКІ.

ВІНШУЕМ!

Эдуарду ВАЛАСЕВІЧУ—75

Сёння спаўняецца 75 гадоў вядомаму паэту-байкапісцу Эдуарду Валасевічу. Віншуем Эдуарда Станіслававіча з юбілеем, жадаем яму далейшых творчых поспехаў!

Занятка, мабыць, плённы

Эдуард Станіслававіч з'явіўся ў Мінску ў складзе своеасаблівага «магілёўскага дэсанту». Яны прыехалі амаль адначасова — Мікалай Гарулёў, Мікола Ткачоў і ён, Эдзік. Дарэчы, калі першаму адрозу далі мянушку «Гарул», другому — «Ткачык», дык Валасевіч нават тады, калі зрабіўся ажно дырэктарам Беларускага адрозу, не перамяніў сваё аўтарскае права ў СП СССР, меў гэтае ласкавае імя.

Помню, яны разам з Уладзімірам Корбанам прадстаўлялі жанр байкі на розных чытацкіх сустрэчах, на літаратурных вечарах, на бурлівых сходах. Кандрат Крапіва — той быў класікам, а з гэтымі можна было і паспрачацца. Наконт чаго? А навошта яна, тая байка, наогул у савецкай літаратуры? Створана ж такое грамадства, дзе прарозныя заганы, памылкі і языкі можна гаварыць без алегорыі і алюзіі. Камуністы за адкрытую размову — і ў мастацкай літаратуры асабліва — пра заганы і пралікі.

Гэта сёння можа падацца каму-небудзь смешным і нават не надта сур'ёзным. У канцы саракавых і на пачатку пяцідзе-

сятых я і сам вастрыў крытычнае пярэ, каб упікнуць Валасевіча ды Корбана за тое, што яны дураць галаву чытачам сваімі «зайцамі» ды «касламі», «зязюлямі» ды «салаўямі». Называй заганы яе сапраўдным імем!

Але, але, трэба было даказаць, што байка — збраяносец яе вялікасці Праўды, што яна выступае высякародным змагаром супраць лісліваці і неувачыта, дармадства і хціваці, махлярства і зайздрасці, падхаліства і зазнайства, згаізму і нядбаласці, скавпанасці і балбатлівасці. Лепшыя байкі Эдуарда Валасевіча пацвярджаюць аўтарытэт і рэпутацыю жанру...

Байкапісцаў сярод пісьменнікаў мы вылучаем чамусьці асабліва. Мо прадуцваем у іх выкрывальніку не толькі агульных заганаў і прымхаў, а і персаналяна нашых, канкрэтызаваных. Нездарма знаўцы сцвярджаюць, што наўрад ці мы звярталі б увагу на маральную высокую байкі, якой звычайна закочваюцца гэты мастацкі твор, калі б аўтар не напаўняў кожную сваю сентэнцыю жыццёвым зместам і не ўвасабляў бы носьбіта адмоўных якасцей у

абліччы таго або іншага звера, жывёлы, расліны. Абліччы знаёмым і ўсім нам зразумелым. Больш таго, байкапісец мае права разам з намі і памыляцца ў сваім разуменні сутнасці таго або іншага прадстаўніка флоры ці фауны. Як гэта здарылася нават з І. Крыловым, які дарэмна вінаваціў «лісты» за тое, што яны быццам толькі тое і робяць, што даюць прытулак пастушкам ды іхнім сяброўкам або шапочуца з рознымі зефірамі. Бескарысная аздоба дрэва тая лістота! Дзякаваць бы ім карані, якія... і г. д. Ды знакаміты акадэмік К. Ціміразеў навукова давеў усім нам, што лістота не менш за тыя карані жывіць і сілкуе дрэва. Але навуковае тлумачэнне не змяняе нашай цікавасці да тых байкі «Лісты і карані», і мы па-ранейшаму ўспрымаем маральную сутнасць твора на ўзроўні ўласных — наіўных! — уяўленняў пра ролю і значэнне караня і пра «легкадумны» характар лісця.

Здаецца, я паўтараю агульнавядомае, але творчасць Э. Валасевіча абуджае ў мяне не адно толькі цікавасць, а і жа-

данне лепей зразумець прычыны тае цікавасці. Ён піша такія творы, у якіх варта «толькі змяніць імя — і гэта пра цябе» (Гарацый). Не затрымліваюся на асобных ягоных байках, бо яны добра разгледжаны тымі даследчыкамі, што вывучаюць прыроду беларускай байкі, яе традыцыі і асаблівасці.

Пішу пра гэта «было», або «дала», быццам цяпер ужо і няма тае байкі на літаратурнай ніве. Не, яна ёсць. І тыя, хто ідзе след у след за У. Корбанам, Э. Валасевічам, М. Скрыпкам, абспіраюцца не толькі на вопыт і здабыткі Ф. Багушэвіча, А. Абуховіча, М. Косіч, Я. Купаль, Я. Коласа, К. Крапівы. Ды звужаецца наогул чытацкае кола ў галіне мастацкай літаратуры. Жаліва малыя тыражы паэтычных зборнікаў і нават прозы. Здаецца, якіх пяць гадоў назад мы яшчэ адчувалі грамадскую цікавасць да таго, што робіцца нашымі драматургамі і раманістамі, навілістамі і байкапісцамі, лірыкамі і фантастамі, а сёння...

Хай даруе мне юбіляр, што на такой ноце я трымаю свой юбілейны спіс у яго гонэр, але... Магчыма, ён будзе сёння ў сяброўскім застоллі гаварыць зусім не пра тое. Магчыма, прыгадаюцца яму франтавыя вёрсты, якімі кроцьчэй некалі пад варажом агнём — абараняючы родны Магілёў, на Бранскім і Заходнім франтах. Там, у акопах і шпіталях, засталася часцінка нашага сэрца — такое мы пакаленне. Э. Валасевіч быў цяжка паранены. Ды пасля вайны яго ўладарна паклікала літаратурная творчасць, і ён неж лёгка і весела заняў сваё месца ў пачатку Байкі.

Я рады, што і пасля цяжкага ранення і перажытых франтавых нягод Эдуард Станіслававіч ужо амаль паўстагоддзе застаецца ў страі летуценнікаў і змагароў, якія вераць у лепшую будучыню чалавецтва.

Барыс БУР'ЯН.

А ДУХ ХАЙ БУДЗЕ ВОЛЬНЫ

Схілюся галавою вінавата
Перад пяшчотай
Нівы васільковай.
Я нарадзіўся
На зямлі бацькоўскай.
Ды мала ўзяў ад мудрасці
жыццёвай —
Вось і займеў
Памылак мнагавата.

Пражыць гады
Без боязі, сумленна,
Праносычы любоў сваю
Да слова,
Да Нёмана,
Зямлі,
Лясоў сасновых,
Да восеньскіх пажарышчаў
кляновых.
Жывое сэрца тахае
адменна...

Удачы, гора...
Усё так нечакана
Да нас прыходзіць

Кожную парою.
І ўся бывальшчына,
Пражытая табою,
Аж да драбніц відаць,
Нібы з экрану.

Дабавіць год нам
Вопыту і ўмення.
Ствалу дабавіць
Гадавое колца...
Спіраль жыцця
Матае час бясконца —
І гэтак — з пакалення
У пакаленне.

Я з небам раюся.
А болей — сам з сабою.
Я там увесь,
Дзе Млечны Шлях узнёсся.
Сузор'яў незлічоных мноства
Загадкава
Пулсье над зямлёю.

А чалавек прысеў
Над тайнай гэтай:
А недзе ж існуюць
Да іх пушчы?
Жыццёвы шлях пракласці
Ён павінны
У нязведных туманнасці сусвету.

А там ва ўсім
Давер,
Любоў,
Супольнасць.
Без розных партый,
Ідалаў, без злосці,
Без абяцанняў,
Рынку і зайздросці...

Я ж буду тут,
А дух хай будзе вольны.

Штосьці пакрыўся маршчынамі
Лёсу сучаснага твар.
Зёлкі не згладзяць нішчымныя,
І не паможа адвар.

Клопат не вымераць меркаю,
Гора — не вынайсці знак.
Стала бяднота праверкаю
Для абяздоленых нас.

Цены ля крамаў — знясілены.
З раніцы
І з кожным днём
Чэргі хвастата-пенсійныя
Злы набываюць аб'ём.

ЛЁС

Мястэчка Шарашова, што за нейкіх дзесяць кіламетраў ад Белавежскай пушчы. Мястэчкава могілка з драўлянай царквой каля палывовай дарогі. Над дзвярыма — укрываваны Хрыстос, намалеваны кволым рамесніцкім пэндзлем. Проста пад нагамі ў Хрыста загадкавыя даты: 1500—1820. І ветраны жнівеньскі дзень. На бялёсым, нібы вышнім небе, засмужанае няласкавае сонца. Глуха шэпчуцца між сабою старыя сукаватыя хвоі.

Каля царквы — нікім неагледжаная магільная святароў. Паколатыя гранітныя пліты. У расколінах шызы мох і чэзлая трава. Нахіленыя каваныя крыжы няўмольна точыць рыжая ржа. Магілы, магілы... Адны ў абгародках, другія амаль зусім зраўняліся з зямлёй. Не спыняючыся, з сумам углядаўся ў фотакарткі тых, хто адышоў назаўсёды, як першакласнік, варушачы губамі, чытаў незнаёмыя прозвішчы. І не заўважыў, як апынуўся перад гэтым незвычайным помнікам, што адразу прымусіў спыніцца, застыць на месцы. Непадалёку ад сцэжкі стаяла мо двухметровая, бышчам зламная на самым версе прыгожая гранітная калона светла-шэрага колера. Лёгка прачытаў высечаныя на камені словы:

*Здэсь пагребены
Андрэй
Васільевіч
Раевскі
Генеральнага штаба
капітан
1831 г.*

Прозвішча Раевскі — вядомае ў расійскай гісторыі і культуры. Мне адразу згадаўся генерал Мікалай Раевскі, пра якога чытаў у зборніку «Героі 1812 года», выдзеленым у серыі ЖЗЛ. Пра яго падзвігі пад Салтанаўкай, што дзесьці каля нашага Магілёва, напісана шмат успамінаў і вершаў. У самыя рашчучы момант бою, калі войскі сьпіліся ў штыкі, побач з генералам былі яго сыны — шаснаццацігадовы Аляксандр і Мікалай, якому не споўнілася нават адзінаццаці. Мусіць, невыпадкова пра іх бацьку Напалеон сказаў: «Ён — з цеста, з якога растуць маршалы». Пазней менавіта генерал Раевскі вырваў апальнага Пушкіна з сібірскай высылкі, апекаваўся ім на Каўказе і ў Крыме. Малады Аляксандр Сяргеевіч быў без памяці закаханы ў юную генералаву дачку Марыю і прысвяціў ёй гэтыя цудоўныя радкі:

*Как я завидовал волнам,
Бегущим бурною чредою
С любовью лечь к ее ногам.
Как я мечтал тогда с волнами
Коснуться милых ног устами...*

Марыя Раевская не адказала ўзаем-

насна паэту. Яна выйшла замуж за князя Сяргея Валконскага — аднаго з кіраўнікоў Паўднёвага тайнага таварыства. Потым была Сенацкая плошча. Валконскага арыштавалі. Петрапаўлаўская крэпасць і — дваццацігадовая катарга. Марыя, нарадзіўшы сына, пакінула яго на выхаванне родзічам, адмовілася ад усіх прывілеяў і падзяліла трагічны лёс мужа.

Яе братаў — Аляксандра і Мікалая — дапытваў Зімім сам імператар Палкін: «Мне вядома, што вы не былі ў змове, але няўжо не чулі пра яе? Дзе ваша прысяга?»

На што старэйшы, Аляксандр, не адвёўшы вачэй, з годнасцю адказаў: «А хіба гонар не даражэй за прысягу? Згубіўшы гонар, чалавек не можа існаваць».

Можа, капітан Андрэй Раевскі быў у бліскім сваяцтве з гэтай сям'ёй і падзяляў іх думкі? Як жа ён апынуўся тут, у глухой заходняй украіне імперыі? Генеральны штаб звычайна знаходзіцца ў сталіцах... Колькі яму было гадоў? Як ён памёр ці загінуў? Няўжо яго не абмінула паўстанне 1831 года? Тутэйшая шляхта некалькі разоў сцінчалася каля пушчы з царскімі войскамі.

Маркотна шэпчуцца над галавою векавыя хвоі. А адказаў няма і не будзе. Якія сведкі праз паўтара стагоддзя? Пранізлівы невымоўны жалі сціснуў сэрца. Доўга не мог адысці ад калоны, што так нагадвала непрытульную чалавечую душу.

Нядаўна чытаў у акадэмічнай бібліятэцы вельмі цікавую кнігу, выдзеленую ў Пецярбурзе ў 1863 годзе. Яе дакладная назва — «Матэрыялы для геаграфіі і статыстыкі Расіі, сабраныя афіцэрамі генеральнага штаба. Гродзенская губерня. Склаў член-супрацоўнік імператарскага Рускага геаграфічнага таварыства генеральнага штаба падпалкоўнік Павел Баброўскі». Гартаючы том, перад вачыма мільганула знаёмая назва — «Шарашова». Хутка знайшоў патрэбную 1060-ю старонку, дзе падрабязна

расказваецца пра мястэчка. І не мог не выпісаць наступныя радкі:

«На Шарашоўскіх могілках над магілай капітана Раевскага ўзвышаецца невялікая гранітная цыліндрычная калона. Няшчасны Раевскі забіты ў 1831 годзе сваім вартавым па недаразуменні, калі правяралі пільнасць вартавых. Расказваюць, што ён хацеў даказаць сваю начальніку, што вар-

сабе звычайнай вясковай хатай дзе-небудзь на далёкай ускраіне. Нашым надзвычай дасведчаным правадніком быў зяць Людвікі Антонаўны — Лявон Антонавіч Луцкевіч, які мог расказаць пра Вільню бясконца. Неўзабаве непаўторныя старыя будыніны і новыя, падобныя здалёк на вялікія белыя воблакі гмаі мікрараёнаў засталіся за плячыма. Мы вылезлі з тралейбуса і

Уладзімір ЯГОЎДЗІК

ТРЫ СТАРОНКИ

тавыя недастаткова пільныя і прапускаюць усіх без допыту. Вартавы, аклікнуўшы яго тры разы і не атрымаўшы адказу, стрэліў...»

КРЫЖ

Сёння, 30 верасня, незвычайны дзень. Споўнілася сто гадоў з дня нараджэння Зоські Верас. Адзінаццаць месяцаў і дваццаць два дні не дажыла яна да гэтага юбілею, бадай, самага дзівоснага, які толькі можа надарыцца ў чалавечым жыцці.

Сяджу перад акном, за якім то ўсміхнецца блакітам, то зажурыцца рэдзенькім дожджыкам восеньскі дзень. Перад вачыма ці не самы яркі ўспамін са студэнцтва — вандроўка восенню 1975 года ў Вільню, да Зоські Верас. Мы выправіліся з Мінска, ведаючы, што нас сустрэнуць на чыгуначным вакзале, бо атрымалі ліст ад Людвікі Антонаўны, датаваны 17 верасня 1975 года, у якім яна пісала:

«З прыемнасцю падзяляюся сваімі успамінамі аб Максіму Багдановічу з групай моладзі, якую гэта цікавіць. Калі вам будзе выгодна, я бы прасіла прыехаць у наступным месяцы. Ці ў пачатку, ці ў сярэдзіне — няма розніцы. Найлепш у суботу або нядзелю. Каб вам не трэба было шукаць (а гэта сапраўды нялёгкай справа), прапаную загадзя паразумецца па тэлефоне з маёй дачкой, якая жыве ў горадзе, дагаварыўшыся прыехаць да яе і разам да мяне ў мой лясны куток...»

І усё-такі, калі прызнацца, гэты клопат мы прынялі як знак увагі, гасціннасці, а лясную хатку, кружачы, нібыта ў сне, па дзівосных старадаўніх вулачках старога горада, вядома, уяўлялі

праз некалькі хвілін, пераскочыўшы праз чыгуначнае палатно, трапілі ў зусім іншы свет. Пачаўся лес. Хтосьці з нас захоплены выдзьхнуў: «З аднае казкі — ды ў другую!»

Але куды падзеўся наш гаваркі настрой? Чаму мы ўраз замоўклі, сцішыліся? Ішлі доўга, ішлі як у нейкім зачараваным залатым храме. Раптам яго сцены раптоўна расхінуліся. На ўзгорку нас чакала белая хатка добрай чараўніцы. І мы — не памыліліся.

На стала перада мною ляжыць папка, паўнотка канвертаў са знаёмым, трошкі схіленым налева выразным чыгальным почыркам. Пералічыў канверты: 85 пісьмаў атрымаў я ад Людвікі Антонаўны за пятнаццаць гадоў нашага ліставання. А ў яе ж было дзесяткі, калі не сотні адрасатаў.

«Як палічыла сёння, то за тры месяцы сёлетнія, я атрымала больш як 100 лістоў і то пераважна з рознымі пытаннямі на самыя неспадзяваныя тэмы... — пісала яна мне 29 сакавіка 1979 года. — Пытаюцца аб справы 1916, 17 гадоў, аб 1919-20, 21 і г.д. Чаго не помню, шукаю ў лістах тых часоў, а часам пішу да іншых людзей, прашу інфармацыі. Усё гэта забірае шмат часу, увагі, клопатаў. А адмовіць нельга нікому, тым больш, што ў некаторых выпадках не маюць людзі каго пытацца. Вось як дрэнна так доўга жыць... ды яшчэ шмат ведаць».

Я не імкнуўся назаліць канкрэтнымі пытаннямі. Проста расказаў Людвіцы Антонаўне пра сваё жыццё, пра свае клопаты і спадзяванні. І часта атрымліваў у адказ пісьмы з нейкай асабліва даверлівай, па-хатняму блізкай душы і сэрцу інтанацыяй. Няхай жа

НА ДОСВІТКУ Ў ЛЕСЕ

Хараство ў фарбах тоіцца
Ад вачэй давідна.
Лес.
Дасвеще настаяна
На жывішы.

Вясна
Прыбіраецца росная
Да світальнай пары,
Каб адбіцца палоскамі
На смалістай кары.
Чую: дыхае космасам
Зорнай кніжкі радок.
Пуцявінай калёснаю
Дзень прыходзіць здалёк.
А рачулка

люстэркамі
Свещіць мне праз гады.
І не змераеш меркаю
Часу быстрай хады.
Прыйдзе час і расстануся
З рэчкай,
Словам,
Травой...
Ён задзьме — не спытаецца
Зорку над галавой.
Лёсу выверты хітрыя —
След не знойдзеш прамы.
На зыходзе дзён
літары
Застануцца, а мы...

... Не выгоды кватэрныя
На працягу вякоў
Нам ствараюць матэрыю
Даўгавечных радкоў.

ХАЦІНА ПАД СНЕГАМ

Уціснутая гадамі ў дол,
стаіць матчына хата.
Як разгорнутая кніга,
нахілілася занесеная сумётамі
страха, што помніць
пах кулявой саломы.
Мой ёй хмары разбіваюцца аб колас.
І многім крыў стрэхі
пад колас і стрыхалку.
За гэта дзеду прыляпілі мянушку
Стрыхар,
якая стала прозвішчам.
Страха, надзьмутая вятрамі
травы і падзей, гудзела.
Над ёй хмары разбіваюцца аб месяц.
Правады, як лейцы,
зблытваюцца ў вузлы.
Імгненна пачынаецца
іскраспад, агняспад.
І — гарыць снег.
Толькі ўсяго гэтага
не бачыць і не чуе
немаўля,
суткамі сплочы
ў падвешанай да бэлькі калысцы...

паслужаць мне апраўданнем за тое,
што забіраў шмат часу, радкі з другога
яе ліста, датаванага 5 снежня 1983 года:

«Кажу, што шмат лістоў з пытаннямі
атрымліваю, але я на гэта не наракаю...
Без такой работы дажываць сваё
жыццё было б сумна і пуста: Што
трэба пытайся, пішыце...»

Божа, як я хацеў, каб яна дажыла да
свайго стагоддзя! Часта думаў: няўжо
яна сваім жыццём, няўжо ўсе мы, яе
прыяцелі, якія бясконца любім яе, не
заслужылі ва Усявышняга такую рад-
дасць — пабыць на гэтым свяце?!
Штосьці значна большае, чым проста
стогодовы юбілей, мне ўяўлялася ў
гэтай ледзь не магічнай даце.

А што сама Людвіка Антонаўна? Як
было ёй — старэнькай, нямоглай, вы-
сахлай на былінку? Яшчэ на пачатку
1988 года, Ці сакавіка, яна даволі цвёр-
дым почыркам пісала мне:

«Спраў у мяне не мала, а чуюся
блага. Што дам рады зрабіць — не
ведаю... А хіба і «адгачыць» было б ужо
пара? Дакуль гэта можа цягнуцца?..»

Што я адказаў ёй — не ведаю, не
помню. Звычайны бадзёры тон тут
зусім недарэчы.

А жыццё — цягнулася. На
Людвіку Антонаўна, якая яшчэ ў
малодасці страціла слых, восенню 1988
года навалілася новая бяда — яна пача-
ла слепнуць. Апошні ліст да мяне
пазначаны 10 кастрычніка. Мо з тры-
зень я чытаў тая некалькі сказаў,
напісаных нязвычайна вялікімі, не
злучанымі між сабою літарамі. Як на
бяду, самапіска, якую трымала ў руцэ
Зоська Верас, была, відаць, сапсутая, і
таму многіх літар у словах зусім няма
або ад іх засталіся толькі кропкі ды
рыскі. І нават цяпер, праз гады, я не
магу да канца расчытаць гэты апошні
яе ліст, хоць сэнс яго зразумеў адразу:
«Дарагі Валодзя і ўся Ваша сям'я! Дзя-
куй за памяць. Як бачыце — я ўжо
зусім амаль не бачу — слепну. Калі
ласка, адкажыце мне, ці згаджаецца,
каб усе Вашы лісты да мяне... разам з
усімі іншымі... я аддала ў Музей-Архіў?
Я ўжо здала туды каля 3 тысяч лістоў.
Чакаю адказу. Усяго Вам зычу добрага.
Сардэчна вельмі Л.Войцікава».

Некалькі здавалася б звычайных ска-
заў — і ўвесь чалавек. Яго душа, яго
сутнасць, яго жыццё.

Потым, праз два тыдні, прыйшло
пісьмо ад Лявона Антонавіча Луцкевіча,
які паведамляў:

«Хаця мы цяпер перажываем у сябе
вельмі цікавы і абнадзейваючы час, але
ў нашай хаце нічога радаснага. Стан
здараў Людвікі Антонаўны значна
пагоршыўся. Найгорш тое, што яна
цяпер ужо амаль зусім страціла зрок.
На вялікі жаль і Ваш ліст прачытаць
яна ўжо не здолела. Раней мы ўсе лісты
да яе спецыяльна перапісвалі вялікімі
друкаванымі літарамі, але цяпер ужо і

гэта не дапамагае. Сталася так хіба якіх
два-тры тыдні таму назад. Такім чынам
яна амаль зусім пазбаўлена кантактаў з
навакольным светам, пазбаўлена
магчымасці ўспрымаць якую-каліч
нову інфармацыю і вельмі цяжка
перажывае сваю вымушаную бяздзей-
насць. Ад гэтага, вядома, значна
пагоршыўся і агульны стан яе здараў...»

З лясной хаткі, якую яна збудавала
ўласнымі рукамі, Зоську Верас перавезлі
ў звычайную гарадскую трохпакаёўку
ці не на сёмым паверсе. А ўвесну 1990
года хатку, што засталася без нагляду,
няўмысна падпалілі нейкія нелюдзі.
Згарэла шмат рэчаў, часопісаў і кніг, а
таксама некалькі цудоўных твораў Пёт-
ры Сергеевіча.

Ці ведала пра гэта Людвіка
Антоніўна?

Пра што яна думала, аб чым
успамінала ў апошнія тры гады жыцця,
нібы жывцом замураваная глухой сця-
ной ад людзей?

Пахавалі яе кастрычніцкім пагодлівым
дзеньком на старых Панарскіх могілках
бліз Вільні. Пад векавым дубам, што
стаіць на пару з прыгажуняй ліпай.
Пахавалі без слёз, з заўсёднай нашай
сціпласцю. Мне ўпершыню выпала
трымаць у руках крыж. І бачыць Бог —
ісці з ім было вельмі цяжка. А яна,
Зоська Верас, усё сваё свядамае жыццё
несла на сабе гэты пакутніцкі беларускі
крыж.

БОГ

ФУКУРАКУДЗІЮ

Шукаў раніцай на кніжнай паліцы
патрэбнае выданне і разам з часопісамі
выцягнуў шыкоўны, не помню ўжо кім
і з якой нагоды падараваны мне набор
паштовак з калекцыі Эрмітажа —
«Японская гравюра XVIII-XIX стагод-
дзяў». На вокладцы, чаруючы над
нязвычайнай для майго славянскага вока
прычоскай, у лустэрка глядзелася аго-
леная да пояса прыгажуня-японка.
Хутка знайшоў адпаведную
інфармацыю: «Утагава Кунісада. 1786—
1856. Каля лустэрка. 1820-ыя. Дэталь».

Што ж, дэталь, безумоўна, цудоўная
і вартая вокладкі. Тут са мной пагодзіцца
кожны, каму трапіць у рукі гэтыя
шаснаццаць кніжнага фармату пашто-
вак. Па інерцыі прабеж вачыма
падрабязную анатацыю да рэпрадук-
цыі і спатыкнуўся вольна чым...

Японія ў XVII-XIX стагоддзях
з'яўлялася ў поўным сэнсе паліцэйскай
дзяржавай. Усе бакі сацыяльнага і
асабістага жыцця японца строга
рэгламентаваліся. Разам з тым у атмас-
феры «не свабоды» своеасаблівай
«нічыёй зямлёй», дзе форма паводзін
не была прадпісана зверху, дзе
гараджанін, хоць на нейкі час, мог

адчуць сябе раскавана і незалежна,
сталі «вясёлыя кварталы». Сюды
прыходзілі на спектаклі тэатра Кабукі,
каб падпісаць камерыйныя пагадненні
і, вядома, наведання ў чайныя дамы,
гаспадыні якіх славіліся прыгажосцю,
а таксама вытанчанасцю манер і тонкім
густам.

Карацей, у тагачаснай Японіі, як
мне падалося, панавалі амаль узаконе-
ны двайны стыл паводзін. І мяне
зацікавіла: як такая акалічнасць
паўплывала на мастацтва, у прыватнасці
на графіку.

Перадусім пра цензуру. Без яе, зра-
зумела, не абыходзілася. У 1842 годзе
японскі ўрад прыняў нават спецыяль-
на ўказ, які пасрэдна тычыўся гравюры.
Напрыклад, былі строга забаронены
выявы тагачасных папулярных артыс-
таў. Імёны іх, як сцвярджаюць
мастацтвазнаўцы, сапраўды зніклі з
аркушаў, але аматары тэатра лёгка
пазнавалі ў партрэтных серыях сваіх
куміраў.

Або такі штрых. На гравюры Утагава
Кунісі з серыі «Біяграфіі верных васалаў»
Катаока Дэнгаэмон Такафуса
стаіць ажно чатыры пячаткі — школы
Утагава, выдаўца Эбія Рынасуке і
пячаткі цензараў Мурафа Хэймона і
Мэра Таіііра. Яны мне адразу нагадалі
вядомыя ўсім знакі якасці. Між тым
Катаока Дэнгаэмон Такафуса —
знакаміты самурай пачатку XVIII ста-
годдзя, калі так можна сказаць,
рэальнае ўвасабленне самурайскай
маралі. Якая тут можа быць крамола?

Цікавая сама гісторыя, дзякуючы
якой з'явілася гравюра. Аднойчы ў
палацы ваеннага правіцеля — сёгуна —
прыдворны Кіра Кадзюка-но зняважыў
Асано Тукумі — правіцеля правінцыі
Ако. Разгневаны Асано выхапіў меч і
параніў крыўдзіцеля. Палобныя ўчынкі
ў палацы караліся смерцю. Асано
арыштвалі і прыгаварылі да самаза-
бойства. Самурай, што знаходзіўся ў
яго на службе, засталіся без пана, сталі
ронінамі. Не забыўшы прысягу, яны
пакляліся адпомсціць: напалі на сядзібу
Кіра, забілі яго, а потым усе як адзін
зрабілі сабе харакіры. Сярод іх быў і
Катаока Дэнгаэмон Такафуса.

Здавалася б, эфектная кампазіцыя,
яркія дэталі так і просяцца на паперу,
а Кунісі малое самурая седзячы, у
традыцыйнай позе, цяжка, абедзвюма
рукамі абапёртага на баявую піку. Най-
перш што ўражвае, — дасканаласць і
завершанасць ліній, строга, але вельмі
ёмістая лаканічнасць. Наогул, гэта ха-
рактэрна ўсім без выключэння
партрэтным аркушам, што трапілі ў
набор. Міжволі згадаліся японскія вер-
шаваныя формы — танкі і хоку. Першая,
як вядома, складаецца з пяці радкоў,
другая — з трох. І ў абедзвюх, нібы ў
чароўнай кроплі, выяўляецца ўся гама
чалавечых пачуццяў, няўлоўных наст-

рояў, думак, скажам, як воль у гэтым
уздыху геніяльнай японскай паэтыкі IX
стагоддзя Она-на Камаці:

*Распусціўся дарэмна,
Абляцеў цвет вішнёвы.
О, век мой надойце!
Не жмурачы векі, гляджу
Позіркам доўгім, як дожджу.*

Старыя японскія графікі таксама
глядзелі на свет шырэй, чым пільныя
ахоўнікі самурайскай маралі, што ставілі
свае пячаткі на мастацкіх творах. І
нездарма бога шчасця Фукуракудзю
(гравюра Судзюкі Харанобу) сустрака-
еш... у пярэдняй! Майстрыха, каб зрабіць
прычоску незвычайнаму наведвальніку,
аж узлезла на ўслончык. Аказваецца, з
Фукуракудзю можна пажартаваць, на-
ват пасмяяцца з яго, і ніхто цябе не
абвінаваціць у наўмысным блонзерст-
ве. Як сказана ў анатацыі, у творчасці
Цёкаса Эйсе самымі цікавымі
аказаліся аркушы з серыі
«Спаборніцтва прыгажунь вясёлых
кварталаў». Ад партрэта гейшы
Вакамураісакі з чайнага дома Кадата-
мая цяжка адарваць вочы. Перад табою
сама жаночасць. Непераможная і не-
падсудная. Астатняе ўсё — не істотна.

А як абысці маўчаннем цудоўны ар-
куш Ісода Карусая з серыі «Узоры мод:
мадэлі новыя, як высноўная лістота»,
створаны ў другой палове XVIII ста-
годдзя? Адна назва чаго варта! На
пярэдням плане. Ён і Яна пад вялікім
чырвона-зялёным парасонам. Аднак
не яркім, а стрыманым па тоне. Можна,
свае карэктывы ўнёс друку ці няўмыслны
час? Побач з ёю, трохі ўлібіні
аркуша, дзве маладзенькія прыгажуні з
кветкамі ў прычосках. Таксама пад
парасонам. Нават пад двума, бо пара-
сон, што трымае Ён, хавае ад дажджу
і жонку, і дачку.

Не буду апісваць «новыя моды» —
трэба самому іх бачыць, і, канечне,
ведаць дэталі адзення, што і як называ-
ецца, чым я, на жаль, пахваліцца не
магу. Шкада, што ў развагах
складальніка амаль не успамінаюцца
такія «дробязі».

Пакуль перабіраў паштоўкі, не
заўважыў, як мінула некалькі гадзін. І
ні разу не стукнула ў галаву штосьці з
грубай паліцэйшчыны ці змрочнага
сярэднявечча. Затое ўспэўніўся яшчэ
раз: для Мастацтва не існуе ніякіх
межаў у часе і прасторы. Менавіта
Літаратура і Мастацтва з'яўляюцца
пераканаўчым апраўданнем нашай зям-
ной цывілізацыі — памылкі? Загалкі?
эксперыменту? бясконцага Сусвету.
Найперш, нягледзячы на ўсю сваю
шматлічнасць, усвядоміла гэта
рэлігія. Лепшым доказам таму — хра-
мы, абразы, скульптура, духоўная
музыка, нарэшце — гравюра. Зразуме-
ла, не толькі ў Святых Кнігах і
неабавязкова падобная на аркуш
Судзюкі Харанобу «Бог шчасця Фуку-
ракудзю ў цырульні».

САМАЕ глыбокае па-чучцё тэражываецца моўчкі. Але «маўклівы дыялог» з чытачамі — немажлівы, без слоў не абсыдзіся. Словы, словы... Нешта ж могуць і яны. Перадаць фэбулу спектакля, напрыклад. Ці настроіць думкі чытача на пэўны лад. Выклікаць на спрэчку нязгодных. Улагодзіць салідарных. Зацікавіць недасведчаных.

Што да недасведчаных — дык не бяруся пераказваць для іх зараз сюжэт «Князя Наваградскага». Адапведная інфармацыя з'яўлялася ў «ЛіМе» і на пачатку працы над операй, пасля прэм'еры (14.12.90 г., 22.11.91 г., 18.12.92 г., 25.12.92 г., 1.01.93 г. і інш.). Самы ж надзейны спосаб дазнацца «пра што» новы спектакль — схадзіць у тэатр, дзе непасрэдна глядацкія ўражанні падмацуе праграма з кароткім пераказам падзей усіх сямі карцін гэтага трохактавага відовішча. Пераказ той, дарэчы, дапаўняе прадмоўка незабыўнага М.Ткачова і пра гістарычную ролю Наваградка як першай сталіцы ВКЛ, пра Міндоўга, першага князя (затым і караля) беларуска-літоўскай федэратыўнай дзяржавы, пра сына ягонага, Войшалка, праваслаўнага манаха ды князя, якому беларускія даследчыкі адводзяць галоўную ролю ў стварэнні Вялікага княства Літоўскага...

Натхнёная гісторыя і стануленне нашай дзяржаўнасці п'еса Л.Праколчыка «Князь Наваградскі» легла ў аснову аднайменнай оперы А.Бандарэнкі на лібрэта В.Іпатавай; пастаноўшчыкі — дырыжор М.Калядка, рэжысёр С.Штэйна, мастак Д.Мохаў, хормастры А.Кагадзееў, Н.Ламановіч, Г.Луцэвіч, балетмайстар У.Колесаў. І прасцей за ўсё зрабіць выснову, што новы музычна-сцэнічны твор — гэта гістарычная драма, у цэнтры якой перыпетыя рэальнай палітычнай сітуацыі на землях нашых у XIII ст.; што праблематыку оперы фарміраваў аўтарскі погляд на падзеі ля калыскі беларускай дзяржаўнасці, на станаўленне асобы ў барацьбе за інтарэсы свайго краю.

Калі хто бачыць у «Князі Наваградскім» іменна гэта, ён павойму мае рацыю. Пэўна ж, з канкрэтна-гістарычных ды сацыяльна-класавых пазіцый глядзела некалі публіка оперы «Дон Карлас», і «Рыгалета», і «Жыццё за цара» («Іван Сусаніна»), і... Ну, а сёння? Ці так ужо хвалюць нас палітычныя стасункі оперных герояў, ці не ўспрымаюцца іх класічныя вобразы як носьбіты вечных чалавечых страстей, грахоў ды ідэалаў?

Задаю сабе пытанне: пра што опера? І далускаю як мінімум чатыры абгрунтавана-перакананы адказы: кампазітара, лібрэтыста, рэжысёра, мастака. Каб

калектыўную творчую працу рабілі сапраўдны адзінаверцы-аднадумцы — гэта магчыма, як Богам дадзенае сямейнае шчасце: выпадак не выключны, але й не шараговы.

Дык вось. Паступовыя, адпрагляду да прагляду, уваходзіны ў свет «Князя Наваградскага» пераконвалі мяне, што з самага пачатку існавалі чатыры пазіцыі адносна ідэйнай канцэпцыі оперы. Чатыры розныя

і малодой беларускай дзяржаўнасці.

Выява герба — гэта, бадай, адзіная канкрэтна-гістарычная пазнака ў сцэнаграфіі. Смутная часіна, змрочнае XIII стагоддзе ў цэлым карэктуюцца адцягненай сузіральнасцю мастака і паўстае ў сцэнічнай прасторы, споўненай романтизаванага паветра, у мяккіх смарагдава-белых драпіроўках дэкарацыі, што трансфармуецца ва ўмоўныя абрысы храма і рытуаль-

чай натуры. І радуе, што не толькі крытыкі, а і самі выканаўцы прызнаюць творчую запазычанасць тэатра перад кампазітарам, музыка якога не набыла пакуль адекватнага сцэнічнага ўвасаблення, а выкананне — звычайнай прафесійнай ахайнасці (што сталася, напрыклад, з дыкцыяй?).

Гэты творца і не мог звяртацца да слухачоў інакш, як у манеры хрысціянскай прыпавесці. Гісторыя

стве, прыняў закон адзінага Бога.

Упершыню ў нашай опернай музыцы так адкрыта прысутнічае праваслаўны дух, акумуляваны ў харавых малітвах. Аднак жа, хаця і называюць музыку роднай сястрою рэлігіі, храм опернага мастацтва, вядома, не царква, і людзі суды ідуць з адпаведнымі мэтамі.

Што можа ўразіць у «Князі Наваградскім» тых, хто трапляе на спектакль упершыню? Магчыма тое,

РАТУНАК ДЛЯ ЗНЯВЕРАНЫХ

Опера «Князь Наваградскі» А.Бандарэнкі: прэм'ерныя ўражанні

светапогляды злучыліся, аднак, у высакародным памкненні — стварыць яркі ды якасна новы нацыянальны оперны спектакль. Высакародны памкненні ганараваў трыумфальны поспех прэм'ернага паказу. У тэатры — падзея! Але за кожнай падзеяй цягнецца шлейф сумненняў: ад прычыповых пярэчанняў да дробных зачэпак...

Першыя хвіліны спектакля, прызнацца, мяне збянтэжылі. Вядома, што уверцюра, аркестравы ўступ ці пралог да оперы — своеасаблівае аўтарскае прадмова кампазітара. І толькі кампазітара! Як дамінуючай асобы ў тандэме стваральнікоў спектакля, бо опера (вызначыў класік) — гэта драма, пісаная музыкай. Аднак, парушаючы жанравыя табу, рэжысёр-пастаноўшчык з першых аркестравых фраз рассоўвае за слону і прапануе нечаканае сцэнічнае працытанне музычна-тэматычнага матэрыялу пралога. Настолькі нечаканае, што глядачу ўжо робіцца не да музыкі. Яна ўспрымаецца як гукавы фон да дзеянняў масоўкі: блукаюць амаль у поцемках жанчыны, знаходзяць нешта, і гэтым «нешта» аказваецца... герб «Пагоня», які дбайныя рукі чапляюць да трывушчых тросаў — і герб павольна ўзнімаецца над сцэнай, выклікаючы захопленыя воплескі адных і неўразумеласць астатніх (некалі ж так узнімалі іншыя дзяржаўныя сімвалы ці партрэты праводыроў).

Зрэшты, чаму б рэжысёру і не перакінуць масток ад колішняга да надзённага? Зроблена гэта шчыра. Вось толькі музыка не падпарадкавалася, засталася нібы збоку. А кампазітар, пэўна, засяродзіўся на нечым надзвычай важным, глыбінным, адвечным, тым, што «над усім», — каб настроіць адпаведна і публіку... Больш прыдаецца «Пагоня» ў III карціне (зварот Міндоўга да народа) ды ў фінале, калі падняты з пылу і падтрыманы дзіцячымі рукамі (хор студыі ДАВ-Та), узыходзіць сімвал старажытнай

ных свечак, ці мо падсвечнік; матэрыялізуецца ў адмыслова пакароеныя прыгожыя апараты, сугучныя модзе еўрапейскага Сярэднявечча...

Але не ўмоўнасці пластычна-выяўленчых кампанентаў спектакля апынуліся ў цэнтры кулурных абгаварэнняў. Найбольшыя спрэчкі выклікала работа кампазітара: у сценах беларускага опернага загучала нязвыкая тут мова музычнага эласу. Мова, на якой трэ было вучыцца гаварыць і дырыжору, і салістам. Дый харыстам давялося пашукаць вакальны вобраз магутных па-майстэрску выпісаных А.Бандарэнкам харавых фрэсак — духоўнага, мастацкага, сэнсавага апірышча твора. (Музыказнаўцы адзначылі аратарыяльнасць «Князя Наваградскага» як тэндэнцыю, характэрную для опернай творчасці ў XX ст.).

Нявораныя пласты партытуры «Князя Наваградскага» разварушваюцца выканаўцамі марудна, але ўсё відней і шчыльней прабіваюцца на паверхню парасткі закладзенай кампазітарам грунтоўнай мастацкай ідэі. Недальнабачным жа ўсё мроіцца манахромная роўнядзь... Прызвычаліся ў нас ацэньваць музыку «па гарызанталі», па верхнім нотным радку: маўляў, ёсць запамінальная (а лепей — ужо да нечага падобная) мелодыя — значыць твор удалы. Але тут спрошчаны масава-песенны падыход не спрацоўвае. Няма ў «Князі Наваградскім» кідкіх інструментальных тэм, арыі-шлягераў. У кампазітарскую мову А.Бандарэнкі ўслухоўвацца трэба «па вертыкалі», нібыта спускаючыся зверху ўглыб.

Не ўсё адкрываецца адразу — што ж тут дзіўнага? Гэтаксама, чытаючы леталіс, бачыш знаёмыя словы, але цалкам тэкст падаецца манатонна-цяжкім, неўразумелым. Затое ўвайшоўшы ў летатністыль, пачынаеш спасцігаць мудрасць аўтара, шануючы таямніцу твор-

на князя Наваградскага спалучылася са свядомасцю, эрудыцыяй ды інтэлектам А.Бандарэнкі вельмі своеасабліва, індывідуальна. Маючы не толькі першыя, а ўжо даволі трывалыя і розныя ўражанні ад оперы, я зусім пэўна ўспрымаю сэнс, закладзены кампазітарам у музычную драматургію. І чую прыпавесць пра чалавека, заспетага промыслам божым, у часіну ваганняў. Бачу трагедыю манаха-ваяра, стурбаванага выбарам: падзвіг дзеля найвышэйшых духоўных ідэалаў або дзеля вялікай палітычнай ідэі. Чую казанне пра любоў

на чым спынялася і мая глядацкая ўвага.

У першай жа карціне — надвычайная постаць: удоўка Любава ў выкананні Н.Казловай. Пачатак II карціны, светлыя пастаральныя фарбы, якімі расквечаны свет па-дзіцячы бестурботнай Руты: зусім юнай, найўна-радаснай, адкрытай — у В.Курбацкай і паэтычнай, з ледзь прыкметнай хмурынкай няспраўджанай мары, — у Н.Кастэні. Бацькоўская цеплыня ды надзейнасць баярына Рамана (А.Кеда), гэтак трапятліва падкрэслена катыленай вяланчэлі, і —

хрысціянскую, пра грэх ды пакаянне, пра вечны маральны паядынак людзей, якія з Богам у душы, і носьбітаў разбуральнага прагматызму атаістычнай свядомасці. Я суперажываю гісторыю чалавека, які, зведваюшы здраду бацькі, знайшоў айца духоўнага і акрыяў для новага жыцця; які, страціўшы каханую, спазнаў вялікую любоў да людзей; які, зняверыўшыся ў паган-

контрастам — хладнаватая рацыяналістычная музычная характарыстыка Зібберта, тэўтонскага рыцара-манаха (удалая работа Г.Чэлікава). Нечаканае застолле са з'яўленнем каларытных беларускіх музыкаў (група лірнікаў пад кіраўніцтвам У.Пузыні).

«Народ вялікі мне даверыў княства», — гэта Міндоўг. У III карціне — ягонае разгорнутая сцена. Халодзіць

«НА ЎЗРОВЕНЬ ПАРТЫТУРЫ...»

Фрагменты выступленняў за «крутым сталом» у тэатры

Алена САЛАМАХА, музыказнаўца:

— Я ўспомніла некалькі беларускіх оперных прэм'ер апошняга часу, якія заўжды ўспрымала з такога пункту гледжання: дзе мацней музычны бок, дзе мацней сцэнічны, або ўсё гэта ў шчасливой гармоніі. Дык вось, часцей мне даводзілася думаць, што музыку, ад якой быццам бы многага й не чакалася, тэатр «дацягнуў» да таго, што атрымаўся вельмі вартасны спектакль. Гэтак было ў «Дзікім паляванні караля Стаха», вельмі няроўным усё-ткі на развіцці, па якасці матэ-

рыялу. Тое сказала б і пра «Майстра і Маргарыту», што сталася даволі цікавай з'явай менавіта тэатральнага мастацтва. Мне здаецца, што ў «Князі Наваградскім» тэатр яшчэ крышачку ў даўгу перад кампазітарам, яшчэ трэба падняць якраз на ўзровень партытуры... Вось і са сцэнографам можна не пагадзіцца. Каларыстычнае вырашэнне — ёсць. Касцюмы, напрыклад, па колеравай гаме настолькі ўраўнаважаныя, што могуць нагадаць старадаўнія фрэскі. У гэтым ёсць нейкі стыль, дапусцім. Але чыста сцэнаграфія, бадай, вобразнага вырашэння не дае...

Радаслава АЛАДАВА, музыказнаўца:

— Усе чакалі беларускага «Івана Сусаніна»: узнікла тая сітуацыя, якая была ў 48-м годзе, калі ўсе чакалі, што вось з'явіцца першая класічная нацыянальная опера. І калі з'яўлялася, гаварылі: «Яна не дацягвае». Я думаю, тут гэты параўнаўчы кантэкст зусім непатрэбны, бо опера А.Бандарэнкі вельмі індывідуальная. І тое, што зроблена тэатрам, — гэта нейкая з'ява самабытная. Спектакль лічу вельмі ўдалым у сэнсе гарманічнасці спалучэння працы і кампазітара, і

дырыжора, і рэжысёра, і мастака, хаця ёсць прэтэнзіі, безумоўна. Што тут самабытнага, стыльнага, індывідуальнага, якое, мабыць, крыху замінае ўражанню тэатральнага, — тое, што гэтая опера спачатку і задумана, верагодна, як аратарыяльная рэч. Гэтая аратарыяльнасць тлумачыць для мяне многае ў драматургіі, што датычыць характарыстыкі галоўных герояў. Яны тут ніяк не цягнуць на нейкую псіхалагічную распрацоўку, як мне ўяўляецца: характары даюцца, як у араторыі, — буйна, манументальным планам, і ў дадзенай сістэме выразных сродкаў, сістэме ідэй мяне гэта пераконвае. Як харавая опера «Князь Наваградскі» цалкам цудоўны твор, самае моцнае ў музычным сэнсе, найсамабытнае ў стылі — гэта хоры. Але ўсё-ткі галоўнае дзеянне тут адбываецца ў аркестравай партыі, таму хацела-

ся б, каб яна была больш дэталізавана вывучана, пакуль жа ёсць выканаўчыя накладкі: нічога не скажаш, гэтая аркестравая партыя складаная... для аркестра, і хочацца, каб яна была даведзена да належнага ўзроўню.

У пэўным сэнсе аратарыяльнае вырашэнне С.Штэйна мне ўяўляецца дастаткова пераканальным. Гэта моцная, мо ў нечым акадэмічная традыцыя. Але, канечне, спекулятыўнае акцэнтаванне нацыянальнай ідэі мне здаецца прасталінейным, рэдкія воплескі на ўздыме новага «сярпа ды молата» лішні раз сведчаць, што гэта пралік рэжысёра.

А што мне падалося момантам спрэчным — гэта, мабыць, сама п'еса, да якой звярнуўся кампазітар. Яна вымагае яшчэ, безумоўна, умяшальніцтва літаратурнага рэдактара, літаратурна праўка тут

сэрца аркестравая абмалёўка вобраза славалюбівага ўладарнага палітыка; уражваюць і эфектная пастава, і сама інтанацыя князя-валяра (М.Майсеенка). Маляўнічы велічальны хор. Фанфарная ўзнеслася ад удзелу ў дэяніі сцэнічнага аркестра (кіраўнік М.Берсан). Праўда, ён жа ўносіць і пэўнае пярэчанне ў зрокавы шэраг. Пагадзіцеся, што сучасныя фірмовыя трамбоны ды валторны дзіўнавата спалучаюцца з уборамі кштату рыцарскіх калчугаў, разбураючы ўмоўны тэатральны вобраз. Скарыстанне сцэнічнага аркестра — цудоўны мастацкі прыём, выпрабаваны яшчэ опернымі класікамі. Але сённяшнім медным духавым інструментам, уведзеным у пастановачны малюнак, не зашкодзіў бы нейкі «грым» ці камуфляж: XIII стагоддзе ўсё-такі...

Дуэт Руты ды Войшалка ў III карціне быццам пазначае іх далейшы лёс. Ужо не той ваўкаваты панеге, якім з'яўляўся герой (У.Экнадзісаў, А.Тузлукоў) на пачатку оперы, а пшчотай ахоплены чалавек адчуваецца ў музычным вобразе — ці не тут інтанацыйны выток будучай трансфармацыі асобы Войшалка-Васіля, выток ягонай любові да Бога і свайго народа? Трыожна пачынае гучаць голас Руты: ужо тчэцца тая вакальная нітка, што журботнага згадкай праніжа ўсю тханіну оперы. Голас згублены каханай і ейны прывід будучы суправаджаць самоту Войшалка ўсё ягонае жыццё...

Пікантны жаночы вобраз — Квета, жонка Міндоўга (Н.Руднева). Арнаментальная авалочліва мелодыка, прыхаваная спакучальнасць пластыкі рухаў, эластычны галасок... Адзіная ўцеха і адзіная дарадца для Міндоўга, які толькі побач з Кветай робіцца самім сабою, дае волю і сумненням, і шчырасці.

Рытуал ахвярапрынашэння Перуну, ператвораны ў замаскіраванае забойства Руты (V карціна) — дыхтоўнае сімфанічнае палатно. Адмысловы, як рытуальнага гамонка шаманскага бубна, асцінаты рытм, фанатычныя воплічы духавых у высокім рэгістры, невыносна-зацятае напружанне ў аркестры, — усё выклікае прадчуванне падзеі немінучай, страшнай і злачыннай. Здаецца, што музыкаю выказана невымерна больш, чым «прачытаецца» ў пантаміме сціснутых акцёрскіх кулачкоў, азораных вогненна-крывавым святлом...

У 3-й дзеі цікава раскрываецца Войшалк-Васіль (для выканаўцаў роля «навыраст»): адум ля збудаванага храма, дыялогі з манахам Елісеем (Я.Пятроў), процістаянне «хаўрпусу спакучэння на княства», горкае прызнанне ў тым, што «не здолеў аб'яднаць уладу і любоў», накіраванае сутыкненне з ганарлівым Львом Данілавічам (яр-

кая работа М.Жылюка).

Захпляе ўдумліва-традыцыйная рэжысура псіхалагічна складанай апошняй дзеі. Але — дзве заўвагі. Нядобра, калі герой жагнаецца, павярнуўшыся тварам да залы, а да храма з абразамі — спіною. І фінал: узнясенне над сцэнай Войшалкавай фігуры ў белым не толькі намякае на ягоную святасць, а і выклікае аналогію з узнясеннем сына Божлага. У дачыненні да супярэчлівай, трагічнай постаці наваградскага князя першае — запішне, другое — недарэчна. Зрэшты, пэўныя шурпатацы, як і раней, кампенсуюцца хорамі. Прыгожая малітоўная музыка распачынае 3-ю дзею. А канчатак робіцца сапраўднай духоўнай кульмінацыяй оперы. Назва заключнага хору «Молитва на уміротворенне вяржучых» (тэкст, як і ў большасці хораў, кананічна царкоўнаславянскі), — такая назва кажа сама за сябе.

«Канспект уражанняў» у маім блакноце, вядома, ямчэйшы за напісанае тут. Але вынікае з іх ўсё тое ж: аўтаномнасць творчых падыходаў і памкненняў у гэтым першым і таленавітым эпічным феномене нашага нацыянальнага музычнага тэатра. Ёсць магутная хрысціянская пазіцыя кампазітара (між іншым, яго высокі мастацкі вынік варты асаблівага захвалення, калі згадаць, што гродзенец А.Бандарэнка працаваў «вобмацкам», пазбаўлены, у адрозненне ад сваіх мінскіх калег, пастаяннага творчага кантакту з тэатрам, з аркестрам, а значыць і магчымасці выпрабавваць ды карэкціраваць музычныя ідэі). Ёсць новаадраджэнская гісторыка-культуралагічная пазіцыя лібрэтыста. Ёсць прафесійная спрактыкаванасць рэжысёра, захопленнага нязвыклым вобразна-тэматычным матэрыялам і жаданнем злучыць яго з палітычным момантам сённяшняга дня. Ёсць заміланасць мастака-эстэта, уражанага некалі краівамі Наваградчыны, смарагдавай зелянінай ды беллю туманаў, утаропленага ў вобраз «зямлі пад белымі крыламі». Кожны імкнецца рэалізавацца, не пакідаючы сваёй пазіцыі...

Тэатральная аксіёма сведчыць: колькі б ні абмяркоўвалі пастаноўку, прынцыповых змен у ёй ужо не адбудзецца. І вось яшчэ аксіёма: немагчыма двойчы ўбачыць адзін і той жа спектакль, бо ён штормоз непаўторна іншы. Трэці прэм'ерны паказ, які адбыўся днямі, канешне ж, адрозніваўся ад папярэдніх не толькі выканаўчым складам і даў падставу для новага абгаварэння. А дзе абгаварэнне — там і спрэчкі, якія спадарожнічаюць падзеям сапраўдным і неадназначным.

С.БЕРАСЦЕНЬ.

Фота У. ШУБЫ (БЕЛІНФАРМ)

Эльвіра АЛЕЙНИКАВА, музыказнаўца:

— Лягчэй напісаць вострадраматычную нейкую, канфліктную сітуацыю, эпатичную па сваіх страстях, — цяжэй данесці думку філасофскую, эпічную да свядомасці іншага чалавека... Што ёсць самае істотнае, прынесенае гэтай музыкай у наш тэатр і ў беларускае мастацтва, — гэта высокая духоўнасць. Калі слухаш музыку А.Бандарэнкі, не думаеш, якое гэта стагоддзе, стары ці малады яе аўтар, — проста адчуваеш за гэтым добрую, багатую, чыстую славянскую душу, па чым мы так засумавалі ў мастацтве. Трэба сказаць, што сярод беларускіх кампазітараў А.Бандарэнка адрозніваецца нейкай незвычайнай чэласнасцю душы і натурой, што ўвогуле рэдка ўласціва музыканту, і асабліва кампазітару.

— Таццяна, вы зорка першай велічыні, у вас шмат прыхільнікаў, на вашых спектаклях бурныя свацы, мора кветак... Як вы мяркуеце, ці спраўдзілася вашае жыццё? — Творчае?

— Творчае, вядома... Дзяўчынка Таня, якая некалі прыйшла ў балетную школу, неяк жа ўяўляла сваю будучыню...

— Усе дзеці хочуць танцаваць, перадусім дзяўчаткі. Я заўсёды цудоўна разумела, што ўсяму свой час, трэба ўмець чакаць. А балетныя дзеці, паступаючы ў вучылішча, ведаюць, чаго хочуць. У мяне заўсёды было адчуванне, што ўсё спраўдзіцца, але невядома калі і як... Прадчуванне вялікай працы заўсёды рухае чалавекам. Пасля вучобы можна было адпачываць: летам — на вакацыях, заняты закончыліся ў чатыры гадзіны — можна дамоў. Не, мы бавіліся ў класе амаль круглы год і цэлымі днямі. Часам нікога няма — я адна. Не хачу ў залу, але збіраюся, надзяваю балетныя туфлі... Мяне штосьці штурхала: прыйду, пачну сёбе-тое рабіць перад люстэркам, нешта выяўляць — уцягнулі Цяпер прасцей: я разумею, што пэўны шлях проста трэба было прайсці, — як досвед.

— Праз досвед — спраўдзілася ваша творчае жыццё? — Ну вядома! Мне вельмі паханцавала. Я не кажу пра нейкія вяршыні, я — пра рэпертуар. Бо акцёра стварае рэпертуар, а ён у мяне ад Кармэн да Жызэль...

— І Ундзіны... — Так, Ундзіны — гэта самае апошняе.

— Я помню, што вы вельмі хутка ўвашлі ў гэты балет. Разумею, што такое ўвайсці ў спектакль: калі ён ужо гатовы. Колькі трыпа працавала над гэтым балетам?

— Тры месяцы.

— А вы?

— Дзевяць дзён...

— Дзевяць дзён?! Гэта фантастычна! Як так?

— Гэтага ніхто не ведае, і, напэўна, не трэба ведаць.

Гэта вельмі ўжо асабістае...

— Але як вы ўсё-такі трапілі ва «Ундзіну»? Туды, наколькі мне вядома, была прызначана моладзь...

— Я была прызначана рэпетытарамі, як той казаў, была «ў матэрыяле». А падчас рэпетыцый «Ундзіны» я рыхтавала моладзь для маскоўскага Дзягілеўскага фестывалю і засталася па-за пастаноўкаю. Зусім. Нават ніводнага разу не бачыла, толькі чула, як складана, і, галоўнае, доўга цягнуцца рэпетыцыі, а ў нас ніхто не прывык працаваць над спектаклем тры месяцы...

— Елізар'еў ставіць свае спектаклі менш чым за тры месяцы?

— Так, ён свае спектаклі ставіць вельмі хутка. Ягоны балет у прынцыпе заўсёды падрыхтаваны і прадуманы да рэпетыцый. Балетмайстар заўсёды пэўна ведае, чаго хоча.

— Але вернемся да «Ундзіны»... Тры акты. Фантастычна кароткі тэрмін падрыхтоўкі. Неверагодна складаная музыка Хенце...

— Так, яе нават спяваць немагчыма, на памяць яна не кладзецца. Таму вучыла я так — адны рухі, рухі на даўжыню гуку, не тое што на мелодыю... Запісвала ўсё, кожны рух, іначай усё гэта вывучыць было б немагчыма.

— Наколькі я ведаю, балетмайстар Ален Бернард, аўтар «Ундзіны», ацаніў ваша выкананне вельмі высока, адначасна вытанчанасць, індывідуальнасць трактоўкі. Я ж убачыў ва «Ундзіне» новыя грані Ярэшовай...

— А пачала я, вядома ж, з царквы. Пайшла адтуль і думаю: не, тут я адна не спраўлюся... Нідзе, ні ў адным балете такога я за сабою не назірала! На такую... як тут моваць... ўласную духоўную вышыню ніколі яшчэ не ўздзімалася... Пакуль я працавала, я не магла ні спаць, ні есці, я была ў любові момант гатова танцаваць, у любы момант... Настолькі я захварэла, зарэзалася гэтым балетам. Цяпер я і музыку ўспрымаю іначай, там такія неверагодна прыгожыя, моцныя моманты! Музыка закрэае ўва мне такія струны, якія ні адна музыка ні ў адным балете яшчэ не закрэаала!

— Чайкоўскі прызнаваўся, як у юнацтве ўяўляў, што музыка заўсёды возьме сваё ў балете, нягледзячы на ўсё недохопы лібрэта. А Асаф'еў казаў, што перамога музыкі пагражае разбурыць чэласнасць балетных спектакляў. Мо гэта і пра «Ундзіну»? Калі б я яе слухаў як сімфанічную музыку, магчыма, яна б не ўражала так моцна, але калі я БАЧУ музыку, вас, — я бачу балет, ёсць БАЛЕТ... Гэта неверагоднае зліццё, адчуванне, што не вы «танцуеце пад музыку», а яна зыходзіць ад вас... Неверагодная лёгкасць, тонкасць. Я не адчуваў пад вамі сцэны, вы былі як з паветра... Але ж мяне як рэжысёра драмы цікавіць, што ж такое для вас музыка і драма, г.зн. музыка і лібрэта спектакля, калі гэта ўсё-такі трыадзінства — музыка, лібрэта, харэаграфія?

— У ідэале, вядома, трыадзінства. Але часцей за ўсё бывае, што нешта мацнейшае. Напрыклад, «Спячая красуня», — музыка геніяльная, харэаграфія геніяльная, а лібрэта...

— Таксама заўсёды крытыкавалі лібрэта «Раймонды» — што і Пеціна мацней, і Глазую, але вось лібрэта Пашковай... Але ўсё-такі вось ужо восемдзесят гадоў балет жыве, і яшчэ будзе...

— Відаць, адно за кошт другога ўраўнаважваецца... Акрамя «Жызэль», напэўна, назваць яшчэ нейкі чэласны спектакль вельмі цяжка.

— «Жызэль» вы ставіце вышэй за ўсё?

ПАДЫМАЦЦА НАПРАСТКІ

Над чарговаю роляю ў драматычным спектаклі Рыда Таліпава скончыла працаваць балерына Таццяна ЯРШОВА. Роляю журналіста ў гутарцы з ёю выпрабуйвае сябе РЫД ТАЛІПАЎ на нашых старонках.

— Так. Шмат што перагледзеўшы і ператанцаваўшы, — так, вышэй за ўсё.

— «Жызэль» скаланае. Памятаю сваё самае яркае ўражанне дзяцінства, калі я, седзячы ў мамы на каленях, глядзеў у Вялікім тэатры «Жызэль» у выкананні вялікай Уланавай. З таго часу гэта мой самы любімы балет. Я перагледзеў вельмі многа «Жызэль» у нас і за мяжой. Пасля Уланавай мяне скаланула «Жызэль» у выкананні балерыны з Чэхаславакіі (на жаль, не помню яе імя) і — вашае выкананне. Усе позы і рухі класічнага танца — арабеск, жэтэ, шэнэ, фўэтэ, па-дэ-бурэ на пунтах і г.д. — ва ўсім гэтым, па ідэі, няма нічога ад чалавечых перажыванняў, а, між тым, у вас у кожным па — глыбокія чалавечыя пачуцці. Я лічу вас вельмі яркай драматычнай актрысай: у вас моцны драматычны талент. Вы ўвасабляеце ў балете вялікія пачуцці, ствараеце найскладаны характары. Гэта проста «дар боскі»?

— Гэта імкненне да натуры. І, відаць, дар. Вось я зараз працую як рэпетытар з дзяўчаткамі і хачу падштурхнуць іх імкненца да натуры, хоць гэтай імкненне настолькі інтуітыўнае, што яго немагчыма выклікаць штучна. Вельмі шмат нейкіх асацыяцый, няўлоўных момантаў...

— Помню, як мы працавалі над вобразам ледзі Мільфорд у спектаклі паводле Шылера. Вас перш за ўсё цікавіла ўнутраная лінія вобраза, думкі і перажыванні гераніні...

— Вельмі важна адчуць усё арганічна, натуральна... Пластыка вельмі дакладна мусіць накладвацца на псіхалогію, на выяўленне, на музыканасць. Таму для балерыны вельмі важны комплекс фізічных і псіхічных дадзеных. Зараз многа моладзі з цудоўным фізічным апаратам. Здалася б, цудоўныя фізічныя дадзеныя — для мастацкай гімнастыкі, для чаго заўгодна, — а псіхічны апарат значна слабейшы за фізічны. На такую дзяўчынку глядзіш: так, прыгожа, але хутка робіцца сумна...

— Таццяна, а ці спавядаеце вы імпрывізацыю?

— Нячаста. Ёсць балетмайстры, якія даюць акцёру свабоду. Дарэчы, так было ва «Ундзіне» — поўная свабода.

— А як разумець — «поўная свабода»?

— Уявім, дадзена мізансцэна. Да яе ёсць нейкі пэўны жэст, паварот, але ўсё залежыць ад сваёй трактоўкі: скажам, найўная геранія альбо безабаронная... Зыходзячы з гэтага і з'яўляюцца нюансы.

— А што для вас самавыяўленне ў балете?

— Калі адбываецца спалучэнне, зліццё ўнутранага твайго пачуцця, рытму жыцця, пачуцця музыкі з харэаграфіяй. Як вы сябе падтрымліваеце для творчасці? Ходзіце ў царкву?

— Рэлігія не самамэта. Калі вучань пачынае пісаць, яму ставяць усялякія абмежаванні: лінейкі, палі — каб ён пісаў не на чыстым лісце. А калі ён засвойвае пісьмо, яго гэтыя абмежаванні больш непатрэбны. Гэта і ёсць царква — толькі прыступка да нечага вышэйшага. А ведаць прыходзіць тады, калі чалавек гатовы іх прыняць. У мяне складаны характар, з-за якога я пакутавала і ў школе, і ў тэатры — сёння. З-за яго ў мяне п'саваліся дачыненні з людзьмі. Але я не магу доўжыць бласго, таму, адпержываюшы, іду мірыцца. Абавязкова. Аднойчы я задумалася: навошта ж такі доўгі шлях рабіць? Ужо лепей адразу не рабіць таго, пра што потым пашкадуеш. Я пазнаёмілася з вучнем Рэрыхаў, і яно для мяне цяпер галоўная крыніца, — вучэнне пра духоўнае развіццё чалавека. І яшчэ — Анні Везант. Яна надзіва проста апісвае ўсё наша жыццё. Уявім сабе гару. Па спіралі гэтай гары, серпанцінам, з пакаленняў у пакаленні мільёны гадоў рухоўцца натоўпы людзей — гэта ўсе мы. Яны рухаюцца вельмі марудна, да вяршыні ім не дайсці. І раптам нехта адзін зірнуў і зразумеў, што ёсць шлях карацейшы! І тады ён пачынае караескацца напярэсткі. Вядома, яму складаней. Але той, хто ступіць на гэты шлях, вярнуцца ўжо не можа, не можа зноў паўзці серпанцінам...

— Вы за тых, хто ўздываецца напярэсткі, а не па акружнасці гары?

— Так. Бо відушчасць недзе ў нас закладзена. Значыць, гэта не наша заслуга! Гэта — эвалюцыя чалавека, гэтак жа, як ёсць эвалюцыя дзяржавы, краіны.

— Таццяна, мы з вамі па Задзяку «скарплёны». Як вы ставіцеся да астралогіі?

— Астралогія — надта цікавая, каб ёю займацца павярхоўна. А каб займацца ўсур'ёз... Мне складана ў гэтым разабрацца. І, потым, у мяне ёсць інакшая думка: тое, што табе ведаць трэба, ты будзеш ведаць. Але не трэба імкнуцца прывязаць сябе да ведаў: раптам яны ўсе недасканалыя, памылковыя? Трэба спадзявацца і на ўласную інтуіцыю.

— Вы ўжылі слова «прывязацца». Вы прывязаны да балета?

— Так, таму што балет не здрадзіць. У жыцці здрады бывалі, а вось тэатр не здраджае. Бывалі такія моманты, што душой я неяк адыходзіла ад балета, і вельмі востра гэта адчувала. Але ведала: адыход часовы, ён міне, і — хутчэй назад — тэатр не здрадзіць. На сцэне вершы ў прыдуманых жыццё значна больш, чым у рэальнае. У жыцці вельмі рэдка можна даверыцца нечому цалкам, поўнасцю, а на сцэне — можна абсалютна ўсяму, любому пачуццю. Былі моманты, калі я на сцэне адчувала сябе значна лепш, чым у жыцці, адчувала, што прыдуманое — больш рэальнае за існае. Нават было адчуванне ненармальнасці: як гэтак можа быць? Можна! Мне проста лепш на сцэне...

СІНДРОМ БЕЛАРУСАФОБІІ

(Пачатак на стар. 5)

Сталінскі тэрор і «контрбеларусізацыя» (крытычная стадыя)

Адным з праяўленняў ранейшай дэнацыяналізацыі нашага грамадства быў так званы «феномен тутэйшасці», які вельмі моцна прышчапіўся на Беларусі і стаў сапраўднай трагедыяй для нацыянальнай культуры і самасвядомасці. Сапраўды, «тутэйшыя», да якіх адносілі сябе малапільныя селяне і зрусіфікаваныя жыхары гарадоў і мястэчак, цвёрда стаялі на варце расійскага самаўладства і ўсяляк баранілі тутэйшую рускую народнасць ад «іншародчаскага засілля». Але для сваёй Бацькаўшчыны, па словах аднаго з герояў п'есы Янкі Купалы «Тутэйшыя», такі чалавек быў «вялікае нішто і застаўся вялікім нічым».

Аднак, задыхаючыся ў цісках непрыхільнай нацыянальнай улады і цяжкіх несучы цяжар гісторыі, беларускі народ моўчкі чакаў часу свайго ўзаскросу. І перадавая яго прадстаўнікі не ўпусцілі шанцу выкарыстаць такую магчымасць ва ўмовах, калі на руінах Аўстра-Венгерскай манархіі пачалі стварацца самастойныя славянскія дзяржавы і стала відавочна, што і ў самой Расійскай імперыі народы павінны былі будучы ўладкоўваць сваё жыццё не на пачатках насілля і прымусу, а на прынцыпах пагаднення адзін з другім і прызнання ўзаемных інтарэсаў. Пасля лютаскай рэвалюцыі 1917 года, якая ў рэшце рэшт растрысала самадзяржаўную імперыю на ўсе яе састаўныя часткі, і абвешчаныя ў кастрычніку таго ж года шэі аб'яднання людзей на прынцыпах роўнасці і дэмакратыі яны зрабілі рашучыя крокі па ажыццэнні дзейнасці нацыянальна-патрыятычных арганізацый, падтрымліваючы незалежнасць стагоддзямі ўнутранага агню творчай нацыянальнай энергіі.

25 сакавіка 1918 года была створана свая нацыянальная дзяржаўнасць у выглядзе Беларускай Народнай Рэспублікі, якая ў хуткім часе атрымала афіцыйнае прызнанне на міжнароднай арэне. Такім быў заканамерны ход гісторыі і, як зазначыў Аляксандр Цвікевіч, не з цэнтра, не ад Петраграда ці Масквы атрымала Беларусь хартыю сваёй вольнасці — яна напісала яе сама, падпарадкоўваючыся розуму часу, тым запаветам, якія дадзены былі яе папярэднім барыбарам. Але лёс распаралдзіўся так, што незалежная БНР праіснавала нядоўга, так як праз дзевяць месяцаў большавікі абвясцілі аб утварэнні сваёй «контрдзяржавы» — Беларускай ССР. А затым, пасля далучэння ўсходнебеларускіх зямель да РСФСР, і падпісання ў 1921 годзе грабежніцкага Рыжскага дагавору, Беларусь наогул страціла значную частку сваёй этнічнай тэрыторыі і вымушана была весці нацыянальна-дзяржаўнае і культурнае будаўніцтва ў межах шасці паветаў былой Мінскай губерні, дзе пражывала ўсяго паўтара мільёна чалавек з прыкладна дванаццаці мільёнаў грамадзян ліквідаванай БНР.

Зразумела, уздым нацыянальнай свядомасці беларусаў, развіццё іх культуры з'яўляліся складанымі, але нафта неабходнымі і неадкладнымі задачамі. І добра, што гэта зразумелі некаторыя кіраўнікі новаўтворанай БССР, якія падтрымалі ідэю правядзення ўсебаковай беларусізацыі, паднялі яе да ўзроўню агульнадзяржаўнай палітыкі. Яе ажыццяўленне дазволіла хутка сфарміраваць нацыянальную сістэму народнай адукацыі, уключаючы вышэйшую школу, сродкі масавай інфармацыі і кнігавыдавецкую справу, актывізаваць удзел беларусаў у палітычным, культурным і гаспадарчым жыцці — галоўнае — паступова пераадольваць шырока распаўсюджаную практыку насаджэння «больш высокай» рускай культуры, а значыць, замацавання панавання велікарускай нацыянальнасці. Былі створаны спрыяльныя ўмовы для развіцця культур небеларускага насельніцтва рэспублікі. Хаця пэўная частка людзей (які гэта нярэдка адбываецца і цяпер) выказвала рэзка алмоўныя адносіны да беларусізацыі, разглядала яе як «справу групы фанатыхаў», «прымусовае абеларусіванне» і не хавала сваёй непрывязанасці да беларускай мовы, створанай быццам з «ўсялякіх выражаных са слоўнікаў слоў», у чым наглядна можна было распазнаць сімптомы той жа самай «хваробы» беларусафобіі.

Але найбольш цяжкай, бадай, крытычнай стадыяй дадзенае сацыяльнае «захворванне» дасягнула крыху пазней — у канцы 20-х — пачатку 30-х гадоў, з усталяваннем таталітарнага рэжыму і ажыццяўленнем на практыцы сталінскай нацыянальнай палітыкі. Яна была па сутнасці відавочнай формай

генацыду, для якой характэрна пэўная накіраванасць — супраць нясучых канструкцый народнасці і культуры этнасу. Сведчаннем гэтага з'яўляецца той факт, што ў Беларусі барацьба супраць «варожых элементаў» і «контррэвалюцыйнага нацыянал-дэмакратызму» вялася перш за ўсё па нацыянальнай (этнічнай) прыкмеце і свядома вынішчалася ўсё аўтэнтычна-беларускае. А сярод рэпрэсаваных, як сведчаць спецыяльныя даследаванні, пераважную большасць складалі менавіта беларусы. Напрыклад, у ліку 90 асуджаных па «справе» аб так званым «Саюзе вызвалення Беларусі» ў 1931 годзе было 89 беларусаў і адзін рускі, ды і той у анкетзе запісаўся ў беларусам. Сярод іх былі наркмы, акадэмікі, многія вядомыя пісьменнікі. Тых, хто яшчэ пісаў па-беларуску, размаўляў ці карыстаўся ў сваёй дзейнасці роднай мовай, абвінавачвалі ў «нацдэмаўшчыне» і высылалі з Беларусі, знішчалі фізічна. Балючы удар па беларускай мове быў нанесены сумнаведомай пастановай СНК БССР «Аб зменах і спрашчэннях беларускага прапісісу» ад 25 жніўня 1933 г., у адпаведнасці з якой адбылося наўмыснае, штучнае скажэнне лексічных і граматычных нормаў роднай мовы, у выніку чаго яна значна наблізілася да «вялікай» рускай мовы. Яскравымі прыкладамі ўсебаковай «контрбеларусізацыі» з'явіліся скарачэнне колькасці беларускамоўных школ, народных дэмаў, хатаў-чыгальняў, ліквідацыя нацыянальных сельсаветаў, змяншэнне выдання беларускіх кніг, газет. Адбывалася замена беларусаў на кіруючых пасадах пераважна рускімі, пераход справядоства розных устаноў на рускую мову.

Новая, яшчэ больш моцная ў параўнанні з папярэдняй, хваля сталінскага тэрору на Беларусі нахлынула ў канцы 30-х гадоў. Талы агенты НКУС сфарміравалі справу аб існаванні на Беларусі быццам бы «аб'яднанага антысавецкага падполля, нацыянал-фашысцкай арганізацыі» на чале з кіраўнікамі рэспублікі А. Чарвяковым, М. Галадзедам і М. Гікалам. Членаў гэтай «арганізацыі» (як раней і «СВБ») абвінавачвалі ў здрадніцтве і шпіянажы на карысць буржуазных дзяржаў, а таксама ў антысавецкай нацыяналістычнай агітацыі, у садзейнічэнні рэстаўрацыі капіталізму, аддзяленню БССР ад Савецкага Саюза. Характэрна, што менавіта ў такіх «трахах» неабольшавікі абвінавачваюць сёння кіраўнікоў Рэспублікі Беларусь, «перафармаваўшы» апаратчыкаў і сучасных «нацыянал-дэмакратаў». Былі арыштаваныя каля сотні членаў Саюза пісьменнікаў БССР, палавіна з якіх загінула ў турмах і лагерах ГУЛАГа. «Буйным цэнтрам шпіёнска-разведвальнай работы» аб'яўлялася ўся Акадэмія навук Беларусі. Жорсткім праследаваннем падвяргаліся і іншыя катэгорыі беларускага насельніцтва (настаўніцкая інтэлігенцыя, самыя гаспадарлівыя селяне, рабочыя). А ў выніку бязлітаснага, «масовіднага» (выраз Леніна) тэрору ў Беларусі былі закатаныя альбо прайшлі праз горан энкавэдзісцкіх «чысцілішчаў» сотні тысяч ні ў чым невінаватых людзей, амаль поўнасцю знішчана нацыянальная інтэлігенцыя.

Бессэнсоўная, непатрэбная жорсткасць тэрору была, мабыць, своеасаблівай формай агоніі сталінскай тыраніі і праўленнем духоўнага крызісу тых, хто сам часосці баяўся і не вельмі ўпэўнена адчуваў сябе сярод звячэйных людзей-працаўнікоў. Праўда, у гэты ж час і па другі бок савецка-польскай мяжы — у Заходняй Беларусі — таксама прыкладвалі актыўныя намаганні па дэнацыяналізацыі кароннага насельніцтва. Але драматызм сітуацыі быў у тым, што аднаўленне тэрытарыяльнага адзінства заходніх абласцей з Савецкай Беларуссю, якое адбылося ў верасні 1939 года, суправаджалася непараўнальна больш жорсткімі і вытанчанымі рэпрэсіямі, фізічным вынішчэннем інтэлігенцыі, кіраўніцтва нацыянальна-дэмакратычных і нават камуністычных арганізацый. Тысячы простых, далёкіх ад ідэалогіі і палітыкі працаўнікоў былі кінуты за краты па абвінавачванні ў «контррэвалюцыйнай дзейнасці».

Дарэчы, усё гэта нам добра вядома па «справе» нашага бацькі і дзядулі Фёдара Ігнатавіча Дубянецкага — беднага селяніна з палескай вёскі, які быў арыштаваны органамі НКУС у лістападзе 1940 года і абвінавачваўся ў «злачынствах», прадугледжаных артыкуламі 72 (антысавецкая агітацыя і прапаганда) і 74 (удзел у контррэвалюцыйнай арганізацыі) Крымінальнага кодэкса БССР, а дакладней — у агітацыі сярод аднавяскоўцаў супраць савецкай улады і выбараў у Саветы, ва ўдзеле ў нейкім неведомым яму «саюзе рэзэрвістаў» і інш. І мы ганарымся тым, што на ўсіх турэмных допытках (зняволенне было спынена вайной) ён катэгарычна адхіліў гэтыя

выдуманыя абвінавачванні, а зусім нядаўна нам атрымана афіцыйная даведка з Камітэта дзяржаўскай Рэспублікі Беларусь аб тым, што пры пасляваенным пераглядзе «справы» яго прызналі невінаватым.

Кансалідацыя беларускай нацыі і адраджэнню яе культуры, інтэлектуальнага патэнцыялу не дапамагла і перамога ў Вялікай Айчыннай вайне, на алтар якой Беларусь аддала кожнага чалавечка свайго жыхара. Прычынай сталася ўсё тая ж сталінская рэпрэсіўная машына, тая ж паталагічная баяз нацыянальнага самавызначэння, усю нацыянальна-спецыфічнага. Яны і ляглі ў аснову новага шырокамаштабнага эксперыменту па дэнацыяналізацыі беларускага грамадства, які суправаджаўся «укреплением» кіруючых кадраў рэспублікі за кошт «передвиженцев» галоўным чынам з унутраных і ўсходніх абласцей РСФСР, прымусовай русіфікацыяй сістэмы народнай адукацыі, дээтнізацыяй гарадскога і сельскага насельніцтва.

Такія фактары стваралі спрыяльныя ўмовы і адпаведнае асяроддзе для ўзмацнення асімілятарскіх тэндэнцый, разбурэння нацыянальнай культуры і адміністрацыйнага ўладання двухмоўя ў рэспубліцы. А ў той час двухмоўе ў разліках бюракратыі, як адзначаў Зянон Пазняк, было металам напіску на нацыянальную культуру, сродкам падрыўу яе адзінага кансалідуючага пачатку, «разбразнення» перад тварам асіміляцыі ў інтарэсах адзінай бюракратычнай дзяржавы. Сфармуляваны яшчэ пяць гадоў таму назад у артыкуле «Двухмоўе і бюракратыя», гэты выпад захоўвае сваю сілу і сёння, бо тая адчайныя высілкі па наданні рускай мове статусу дзяржаўнай якраў і скіраваны на недапушчэнне росту нацыянальнай самасвядомасці, як лепшай гарантыі захавання суверэнітэту нацыі, на працяг асімілятарскай лініі ў надзеі на хуткае аднаўленне ўжо неіснуючай імперыі.

Далейшае аслабленне патэнцыялу нацыянальнай культуры, зніжэнне ўзроўню нацыянальнага самаўсведамлення працягвалася і ў перыяд «застоя», і ў гады так званай «перабудовы». Не былі выключены маштабы дэнацыяналізацыі на працягу 60—80-х гадоў прывялі да размывання ў значнай частцы людзей традыцыйных рысаў беларускага менталітэту, развіцця так званай комплексу непаўнаценнасці, сорамаў за родную мову, за сваё паходжанне. Ды і не маглі быць інакш, калі ў рэспубліцы не засталася практычна ніводнай беларускамоўнай школы ці беларускамоўнага дзіцячага садка, і рускае аднамоўе, а не дэклараванае двухмоўе, панавала ва ўсіх універсітэтах, інстытутах, тэхнікумах і прафтэхучылішчах, ва ўсіх устаноўках і на прадпрыемствах. Калі тыражы рускамоўных газет прыкладна ў дзвесці разоў перавышалі адпаведныя лічбы для беларускай прэсы, а па колькасці выданняў на нацыянальнай мове Беларусь займала апошняе месца сярод усіх рэспублік былога СССР. Калі амаль поўнасцю зрусіфікаванымі аказаліся навука, мастацкая культура, грамадска-палітычнае жыццё і іншыя сферы.

Адолець бяду

(прафілактыка і лячэнне)

Вось такая яна, разнастайная і шматколёрная беларусафобія — неспрыянасць да самастойнасці і незалежнасці Беларусі, да свабоднага выяўлення нацыянальнага духу яе сьлёзу і дачок. І яе рухачымі спружынамі, стымулятарамі з'яўляюцца не радзавыя людзі, а канкрэтныя сацыяльна-палітычныя інстытуты, якія ў сваёй дзейнасці кіруюцца канкрэтнымі нацыянальна-дзяржаўнымі ўстаноўкамі і мэтамі.

Тым больш не вінаватыя ў беларусафобіі тыя ці іншыя народы, да прыкладу, рускі народ, які і сам быў па сутнасці ахвярай таталітарнай сістэмы і не падзяляў канцэпцый прымусовай русіфікацыі альбо рускамоўнага «інтэрнацыяналізму». Ды і прагрэсіўная руская культура, да якой з вялікай павагай заўсёды ставіўся беларускі народ, не мела нічога агульнага з нацыянальна-шавіністычнымі імкненнямі ўладных структур у мінулым, як не мае яна нічога агульнага і з дзейнасцю сучаснай парламенцкай апазіцыі і самазвананага «фронту нацыянальнага выратавання».

Нацыянальны нігілізм, нізкі ўзровень нацыянальнай самасвядомасці ёсць «самая цяжкая спадчына, якую пакінулі нам і царызм, і дзесцігоддзі панавання большавіцкай дыктатуры. І гэтую бяду нам трэба адолець — абавязкова і ў першую чаргу» (Н. Гілевіч). Яны ж сталі адным з асноўных вынікаў дзяржаўна-бюракратычнай беларусафобіі і сёння вельмі энергічна выкарыстоўваюцца сіламі, якія хацелі б павярнуць кола гісторыі назад. Але, як сведчыць тая ж гісторыя, на

Беларусі заўсёды былі людзі, якія імкнуліся захаваць адметныя рысы культуры, нацыянальных традыцый і звычайна і прыкладалі свядомыя намаганні, каб дапамагчы хутчэйшаму выхату сваёй Айчыны са стану нацыянальнага і палітычнага анабіёзу. Такія намаганні ў якасці своеасаблівага прафілактычнага сродку ігралі (і яшчэ могуць адыграць) дадатную ролю ў ахове грамадства ад гістарычнага манкурцтва і нацыянальнага самадзімаўлення.

З гонарам неслі і нясуць эстафету сваёй папярэдняй-класікаў, змагароў за беларучыню І. Мележ, У. Караткевіч, В. Быкаў, Я. Брыль, С. Грахоўскі, П. Панчанка, Р. Барадулін і іншыя майстры слова, нацыянальна-патрыятычная і гуманістычная накіраванасць творчасці якіх вызначала ўнутраную сутнасць і духоўны змест сапраўднай, а не бюракратычна-элітарнай беларускай культуры, уводзіла яе агульнаеўрапейскі і агульначалавечы культурны абарот. І гэты нягледзячы на тое, што творы некаторых з іх дзесцігоддзямі забараняліся, падвяргаліся цензуры, выкідваліся з тэматычных планаў, а часам нават «рассыпаліся» ў друкарнях ужо ў набраным выглядзе. Шмат зрабілі для аднаўлення гістарычнай памяці народа, збліжэння і ўзаемапаразумення паміж людзьмі розных нацыянальнасцей некаторыя дзесці тэатральнага і выяўленчага мастацтва.

Асаблівай павагі заслугоўваюць прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі, якія ў канцы 80-х гадоў уступілі ў адкрытую барацьбу з дзяржаўна-асімілятарскай палітыкай і працягвалі ў сваіх шматлікіх зваротах у ЦК КПСС і ЦК КПБ, у выступленнях на пленумах творчых саюзаў (замоўчваемых афіцыйнай прапагандай) паказвалі трагічныя вынікі дэнацыяналізацыі ў рэспубліцы, прапаноўвалі канкрэтныя меры па ўзнаўленні разбуранай інфраструктуры і дэфармаванага зместу беларускай культуры. Не прайшлі дарэмна смелыя захады і творчыя ініцыятывы па адраджэнні нацыянальнай традыцыі і духоўных каштоўнасцей, з якімі выступілі ў той час маладзёжныя «нефармальныя» аб'яднанні «Талака», «Паходня», «Тутэйшыя», а таксама такія аб'яднанні старэйшага пакалення нацыянальнай інтэлігенцыі, як «Мартыралог Беларусі», «Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны» і іншыя.

У своеасаблівы каардынацыйны цэнтр па аб'яднанні ўсіх нацыянальна свядомых творчых сіл ператварыўся ў тым пераломным гады штотыднёвік «Літаратура і мастацтва», які і сёння застаецца, можна сказаць, флагманам сярод перыядычных выданняў у барацьбе за беларучыню, нацыянальную самасвядомасць і духоўнае аднаўленне і які таксама, як і талы, падвяргаецца масіраваным нападкам з боку прыхільнікаў саюзна-імперскай ідэалогіі і практыкі.

Несумненным з'яўляецца той факт, што галоўную ролю ў псіхалагічнай падрыхтоўцы грамадства да ўспрымання ідэй суверэнітэту і нацыянальна-культурнага адраджэння адыграў Беларускі народны фронт «Адраджэнне». Яго палітычная дзейнасць, парламенцкія ініцыятывы па распрацоўцы і абароне ідэй незалежнасці дапамагаюць стварыць грунтоўную правую аснову, перадумовы і гарантыі сапраўды свабоднага эканамічнага, палітычнага і духоўнага развіцця беларускай нацыі, яе вяртання ў сям'ю еўрапейскіх народаў і агульначалавечы супольнасць. Было б вельмі добра, калі б і парламенцкая большасць, і выканаўчыя структуры ўлады, і розныя палітычныя партыі і рухі нарэшце ўсвядомілі жпцёвую неабходнасць і незыротнасць новага нацыянальна-дзяржаўнага Адраджэння і сумесна дамагаліся ўмацавання сваёй нацыянальнага дома і згоды ў ім, развіцця ў кожнага грамадзяніна пацужы нацыянальнага гонару, асабістага дачынення да лёсу сваёй Айчыны.

Становіцца відавочным, што многія нашы суайчыннікі ўжо адчулі сябе беларусамі, зразумелі, што ў нас ёсць што адраджаць, ёсць свае самабытныя традыцыі і гістарычны вопыт. Адраджаючы гэтыя традыцыі, мы, па словах кіраўніка нашай дзяржавы Станіслава Шушкевіча, перастаем прытрымлівацца тых звычайў, якія не падыходзяць нашай зямлі, але для таго, каб Беларусь стала сапраўды свабоднай і незалежнай, трэба добра і доўга працаваць. І менавіта ў гэтым нам бацьчына дзейсны сродак «выздараўлення» ад яшчэ даволі жывучай, цяжка пераадольваемай і небяспечнай «хваробы» беларусафобіі, рэальнага ўсаваблення стваральна-творчага патэнцыялу беларускага народа.

Станіслаў ДУБЯНЕЦКІ,
старшы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі філасофіі Інстытута філасофіі і права АН Беларусі;

Эдуард ДУБЯНЕЦКІ,
навуковы супрацоўнік аддзела беларусазнаўства Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны.